

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

ТРЕТЯ СЕКЦІЯ

СПРАВА «ДОґАН ТА ІНШІ ПРОТИ ТУРЕЧЧИНИ»
CASE OF DOĞAN AND OTHERS v. TURKEY
(Заяви № 8803–8811/02, 8813/02 і 8815–8819/02)

РІШЕННЯ

СТРАСБУРГ

29 червня 2004 року

Цей переклад було замовлено за підтримки Всеукраїнського благодійного фонду «Українська правнича фундація» (<http://www.ulf.net.ua>). Він не є зобов'язальним для Європейського суду з прав людини. Переклад доступний на «Українському порталі Європейського суду з прав людини»: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=630>

У справі «Доган та інші проти Туреччини»,
Європейський суд з прав людини (третя секція), засідаючи палатою, до складу якої увійшли судді:

п. **Г. Ресс** (G. Ress), **голова**

п. **І. Кабраль Барreto** (I. Cabral Barreto)

п. **Л. Кафліш** (L. Caflisch)

п. **Р. Тюрмен** (R. Türmen)

п. **Дж. Хедіган** (J. Hedigan)

пані **М. Цаца-Ніколовська** (M. Tsatsa-Nikolovska)

пані **Х. С. Грев** (H.S. Greve)

та п. **В. Берже** (V. Berger), **секретар секції**,

після нарад за зачиненими дверима 12 лютого та 10 червня 2004 року

постановляє таке рішення, ухвалене в останній із зазначених днів:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу розпочато за п'ятнадцятьма заявами (№ 8803/02, 8804/02, 8805/02, 8806/02, 8807/02, 8808/02, 8809/02, 8810/02, 8811/02, 8813/02, 8815/02, 8816/02, 8817/02, 8818/02 та 8819/02) проти Республіки Туреччини, поданими до Суду згідно зі статтею 34 Конвенції про захист прав людини та основних свобод (Конвенція) п'ятнадцятьма громадянами Туреччини (Абдулла Доган (*Abdullah Doğan*), Джемаль Доган (*Cemal Doğan*), Алі Риза Доган (*Ali Rıza Doğan*), Ахмет Доган (*Ahmet Doğan*), Алі Мурат Доган (*Ali Murat Doğan*), Хасан Їльдиз (*Hasan Yıldız*), Хидир Балик (*Hıdır Balık*), Іхсан Балик (*İhsan Balık*), Казим Балик (*Kazım Balık*), Мехмет Доган (*Mehmet Doğan*), Муслюм Їльмаз (*Müslüm Yılmaz*), Хусейн Доган (*Hüseyin Doğan*), Юсуф Доган (*Yusuf Doğan*), Хусейн Доган (*Hüseyin Doğan*) та Алі Риза Доган (*Ali Rıza Doğan*) (заявники)) 3 грудня 2001 року.

2. Заявникам було надано безоплатну правову допомогу; в Суді їх представляли М.А. Кирдок (*M. A. Kırdök*), О. Килич (*Ö. Kılıç*) та Х. К. Ельбан (*H. K. Elban*), адвокати, що практикують у м. Стамбулі. Уряд Туреччини (Уряд) представляв помічник його уповноваженої особи, д-р Ш. Альпаслан (*Ş. Alpaslan*).

3. Заявники скаржилися на примусове виселення їх з їхніх домівок у селі Бойдаш (*Boydaş*) Хозатського (*Hozat*) району провінції Тунджелі (*Tunceli*) та на відмову органів влади Туреччини дозволити їм повернутися. Вони стверджували, що виселення їх із села становило порушення статей 1, 6, 7, 8, 13, 14 і 18 Конвенції, а також статті 1 Першого протоколу.

4. Розгляд заяв було доручено третій секції Суду (пункт 1 правила 52 Регламенту Суду). Зі складу цієї секції для розгляду справи (пункт 1 статті 27 Конвенції) було створено палату, як передбачає пункт 1 правила 26 Регламенту Суду.

5. 28 листопада 2002 року Суд вирішив зробити повідомлення про заяви. Згідно з положеннями пункту 3 статті 29 Конвенції, він вирішив розглянути заяви і на предмет прийнятності, і по суті.

6. І заявники, і Уряд подали свої зауваження стосовно прийнятності та по суті справи (пункт 1 правила 59).

7. Слухання відбулося у відкритому засіданні в Палаці прав людини у Страсбурзі 12 лютого 2004 року (пункт 3 правила 59).

У судовому розгляді взяли участь:

a) від Уряду

д-р Ш. Альпаслан, *помічник уповноваженої особи;*

пані Б. Арі (*B. Ari*), *представник;*

пані І.Б. Керемоглу (*I.B. Keremoğlu*),

пані Ж. Калай (*J. Kalay*),

п. Б.С. Даг (*B.S. Dağ*),

пані К. Кольбаші Муратчавушоглу
(*K. Kolbaşı Muratçavuşoğlu*),

п. Ш. Озюрт (*Ş. Özyurt*), *радники;*

b) від заявників

п. М.А. Кирдок,

п. О. Килич,

п. Х.К. Ельбан, *представники.*

Суд заслухав звернення д-ра Ш. Альпаслана, пані Б. Арі та п.О.Килича.

ЩОДО ФАКТІВ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

8. На підставі поданих сторонами матеріалів факти справи можна стисло викласти таким чином.

А. Загальна попередня інформація

9. До жовтня 1994 року всі заявники проживали в селі Бойдаш Хозатського району провінції Тунджелі — у регіоні Туреччини, в якому на той час діяв надзвичайний стан.

10. Заявники Абдулла Доган, Алі Риза Доган, Ахмет Доган, Казим Балик, Муслюм Їлмаз та Юсуф Доган (заяви №8803/02, 8805/02, 8806/02, 8811/02, 8815/02 і 8817/02, відповідно) мали у своїй власності будинки та землю в с. Бойдаш, тоді як інші заявники обробляли землю і жили у будинках, які належали їхнім батькам.

Зокрема, Джемаль Доган є сином Ахмета Догана (заяви № 8804/02 і 8806/02, відповідно).

Алі Мурат Доган, Хусейн Доган та Алі Риза Доган — це сини Юсуфа Догана (заяви № 8807/02, 8816/02, 8819/02 і 8817/02, відповідно).

Хасан Їльдиз (заява № 8808/02) обробляв землю, яка належала його батькові Нуреттіну Їльдизу (*Nurettin Yıldız*).

Хидир та Іхсан Балик — брати (№ 8809 і 8810/02, відповідно). Вони користувалися майном, яке належало їхньому батькові Гайдару Балику (*Haydar Balık*).

Мехмет Доган — син Алі Ризи Догана (заяви № 8813/02 і 8805/02, відповідно).

Хусейн Доган (заява № 8818/02) обробляв землю, яка належала його батькові Хасану Догану (*Hasan Doğan*).

11. Село Бойдаш можна описати як поселення, що складається з розкиданих по гористій місцевості хутірців та будинків, у якому не вистачає землі, придатної для обробітки. Для адміністративних цілей вважалося, що село належить до Хозатського району. В цьому регіоні панувала традиція «патріархальної розширеної сім'ї», характерними рисами якої є відсутність великих землевласників, і, як правило, наявність невеликих сімейних господарств. Зазвичай це — тваринницькі ферми, які розводять овець і кіз та займаються бджільництвом; їх очолюють дід чи батько, але управління господарствами здійснюють їхні одружені діти. Заявники заробляли собі на життя сільськогосподарською працею, займаючись, зокрема, тваринництвом, обробіткою землі, лісозаготівлею та продажем деревини, як це робили їхні односельці.

12. У 1994 році основною проблемою в цьому районі була терористична діяльність. Із 1980-х років у цьому регіоні мав місце запеклий конфлікт між силами безпеки та частиною курдського населення, яке виступало за курдську автономію. Зокрема, йдеться про членів Робітничої партії Курдистану (РПК). Цей конфлікт ускладнював і робив небезпечним проживання у віддалених гірських районах, тому

наслідком цього стало переміщення багатьох людей, які проживали в с. Бойдаш чи по сусідству, в інші райони.

13. Факти цієї справи, зокрема події, що відбувалися із заявниками, та факт відмови їм у доступі до свого майна в с. Бойдаш є предметом спору між сторонами.

В. Версія подій у викладі заявників

14. У жовтні 1994 мешканці с. Бойдаш були примусово виселені із села силами безпеки під приводом триваючих заворушень у регіоні. Щоб змусити заявників покинути село, сили безпеки зруйнували їхні будинки. Отже, заявники та їхні сім'ї переїхали до безпечніших районів, а саме — до м. Елазиг (*Elazığ*) і до Стамбула, де вони тепер живуть у злиднях.

1. Скарги заявників до органів влади

15. У період з 29 листопада 1994 року по 15 серпня 2001 року заявники зверталися до різних адміністративних органів, а саме — до управлінь прем'єр-міністра, губернатора регіону з надзвичайним станом, губернатора провінції Тунджелі та губернатора Хозатського району, зі скаргами на примусове виселення їхнього села силами безпеки. Вони також просили дозволу повернутися до свого села і користуватися своїм майном.

2. Відповідь органів влади заявникам

16. Хоч органи влади й одержали клопотання заявників, останні відповіді не отримали, за винятком листів, які одержали Абдулла, Ахмет, Мехмет і Хусейн Догани протягом 60 днів, передбачених Законом №2577.

17. У листі від 5 травня 2000 року губернатор Хозатського району, відповідаючи на клопотання Абдулли Догана від 24 лютого 2000 року, зазначив таке:

«Проект „Повернення в село та реабілітація у східній та південно-східній Анатолії” розробляється Директоратом проектно-регіонального розвитку південно-східної Анатолії (*GAP Bölge Kalkındırma İdaresi Başkanlığı*). Він має на меті сприяти поверненню населення на свою землю, яку люди залишили супроти своєї волі з різних причин, особливо з огляду на випадки терористичних актів, і тепер мають намір повернутися і створити колективні поселення, оскільки випадків тероризму в регіоні поменшало. Проект також спрямований на створення для населення, що повертається в ці райони, умов, які забезпечують сталий рівень їхнього життя.

У цьому контексті ваше клопотання взято до уваги».

18. У листах, відправлених 10 жовтня, 5 і 25 червня 2001 року до Управління з питань надзвичайного стану при адміністрації губернатора провінції Тунджелі у

відповідь на клопотання, подані Ахметом, Мехметом та Хусейном Доганами, зазначалося:

«Повернення в с. Бойдаш забороняється з міркувань безпеки. Однак ви можете повернутися для поселення в селах Чайташі (*Çaytaşı*), Караджа (*Karaca*), Карачавуш (*Karaçavuş*), Кавуктепе (*Kavuktepe*) та Тюрктанер (*Türktaner*).

Крім того, ваше клопотання буде розглянуто в рамках проекту «Повернення в село та реабілітація»».

С. Версія подій у викладі Уряду

19. З початку 1980-х років терористична організація РПК вела злісну і непримиренну кампанію проти Турецької держави з метою відокремлення частини її території і створення Курдської держави. Терористична діяльність, здійснювана РПК, зосереджувалася в південно-східних провінціях і була спрямована на деморалізацію та дестабілізацію економічної ситуації в регіоні, а також мала на меті змусити мирне населення приєднатися до цієї терористичної організації. Тих, хто відмовлявся вступити в цю терористичну організацію, залякували, вбиваючи людей, обраних для цього довільно, і масово знищуючи населення цілих сіл. Так, у період з 1984 по 1995 рік відбулося 852 такі інциденти, внаслідок яких загинуло 383 особи і 460 було поранено.

20. Ця терористична кампанія призвела до тотального переміщення населення з цих районів до безпечніших міст і районів країни. Таким чином, мешканці сіл і хуторів цього регіону покинули свої домівки у зв'язку з терористичною загрозою з боку РПК.

21. Однак місцеві органи влади вдавалися до виселення деяких поселень як до запобіжного заходу для убезпечення населення. За офіційними даними, кількість осіб, переміщених у межах країни у зв'язку із загрозою терористичних актів, становить приблизно 380000. Ця цифра відповідає даним, згідно з якими внаслідок виселення було залишено 48822 будинки у 853 селах і 2183 хуторах.

22. Заявники проживали в селі Бойдаш. Згідно з офіційними документами, мешканці с. Бойдаш покинули своє село у зв'язку з погрозами з боку РПК. Сили безпеки не примушували їх покидати своє село.

Д. Документи, подані сторонами

1. Документи, подані заявниками

а) Показання від 4 грудня 2003 року Алі Гайдара Догана (*Ali Haydar Doğan*), старости села Бойдаш

23. Алі Гайдар Доган зазначив, що він був старостою с. Бойдаш з 1989 року. Після примусового виселення в жовтні 1994 року він три роки жив у Хозатському районі, зараз живе у Стамбулі. Пан Доган пояснив, що село Бойдаш було розташоване в лісі, оточене дубовими гаями і пасовищами. Оскільки в селі не вистачало землі, придатної для сільськогосподарського обробітку, його мешканці заробляли собі на життя, займаючись головним чином тваринництвом і лісозаготівлею.

24. Щодо майна, яке належало заявникам у селі Бойдаш, староста надав таку інформацію:

i) Абдулла Доган мав земельну ділянку, будинок, комору і вівчарню, а також приблизно вісім голів дрібної та великої рогатої худоби на хуторі Козлуджа (*Kozluca*) при селі Бойдаш;

ii) Джемаль Доган займався обробітком кількох земельних ділянок, зареєстрованих на ім'я батька. Йому належав будинок, вівчарня, комора і кілька свійських тварин;

iii) Алі Риза Доган користувався трьома ділянками землі загальною площею приблизно 920 м² (50 *dönüm*) на півночі та заході від хутора Козлуджа. Він мав дрібну рогату худобу та кілька свійських тварин;

iv) Ахмет Доган мав будинок, вівчарню, комору і земельну ділянку площею близько тридцяти *dönüm* на хуторі Козлуджа. У нього було майже сто голів дрібної рогатої худоби і три чи чотири — великої рогатої худоби;

v) Алі Мурат Доган разом зі своїм батьком користувався трьома ділянками землі загальною площею приблизно сорок *dönüm* на півдні Козлуджі. Вони також володіли отарою дрібної рогатої худоби;

vi) Хасан Їльдиз користувався кількома орендованими земельними ділянками. Він також, спільно зі своїм батьком, володів двома сотнями голів дрібної рогатої худоби;

vii) Хидир Балик обробляв земельну ділянку на хуторі Дерекöй (*Dereköy*) при с. Бойдаш, площа якої становила приблизно двісті *dönümü* яка належала його батькові Казиму Балику. Він також мав приблизно п'ятдесят голів дрібної рогатої худоби та дві-три голови великої рогатої худоби;

viii) Іхсан Балик, разом зі своїм батьком, Казимом, обробляв земельну ділянку, площа якої становила приблизно двісті *dönüm*. Йому та його батькові також належали сто п'ятдесят голів дрібної рогатої худоби та п'ять голів великої рогатої худоби;

ix) Казим Балик та його брати/сестри обробляли земельну ділянку, успадковану від батька, на хуторі Дерекöй, площа якої становила приблизно двісті *dönüm*. Йому

належали близько ста п'ятдесяти голів дрібної рогатої худоби та п'ять голів великої рогатої худоби;

x) Мехмет Доган обробляв земельну ділянку, яка належала його батькові Алі Ризи. У нього був будинок, комора, вівчарня та приблизно сорок голів дрібної рогатої худоби на хуторі Козлуджа;

xi) Муслюм Їльмаз мав кілька ділянок землі загальною площею майже п'ятдесят *dönüm*на сході с. Бойдаш, близько двохсот голів дрібної рогатої худоби та 15–20 голів великої рогатої худоби;

xii) Хусейн Доган та його батько Юсуф Доган обробляли землю, яка належала останньому, на хуторі Козлуджа. Хусейн також мав окремий будинок, комору, вівчарню та приблизно вісімдесят голів дрібної рогатої худоби і чотири голови великої рогатої худоби;

xiii) Алі Риза Доган — син Юсуфа Догана. Вони спільно обробляли згадану вище земельну ділянку і розводили згаданих вище тварин (xii);

xiv) Юсуф Доган мав будинок і вівчарню на хуторі Козлуджа. Йому також належали три ділянки землі загальною площею до п'ятдесяти *dönüm*, а також із сотня голів дрібної рогатої худоби і десять голів великої рогатої худоби;

xv) Хусейн Доган — син Хасана Догана. Він обробляв три земельні ділянки, площа яких становила приблизно від 15 до 20 *dönümü* які він успадкував від діда та батька, на хуторі Козлуджа при с. Бойдаш. Йому належали від 70 до 80 голів дрібної рогатої худоби і 3–4 голови великої рогатої худоби.

б) Показання від 25 жовтня 2003 року Казима Балика, Хасана Догана, Нуреттіна Їльдиза та Алі Балика

25. Відвідавши село Бойдаш 25 жовтня 2003 року, заявники зауважили таке:

«Ми селяни, які проживали в селі Бойдаш Хозатського району, але мусили покинути село у зв'язку з примусовим виселенням. Тепер ми живемо в Хозатському районі. Хоч нас і повідомили, що ми можемо повернутися до свого села, нині у ньому ніхто не живе, бо там немає будинків, доріг, води, електропостачання, немає школи та лікарні».

с) Доповідь від 28 липня 2003 року, підготовлена і підписана трьома працівниками поліції та чотирма селянами із села Джевізлідере (*Sevizlidere*) Оваджикського (*Ovacık*) району, розташованого по сусідству

26. Цей документ підготували троє працівників управління Оваджикської поліції і підписали четверо мешканців села Джевізлідере Оваджикського району, розташованого неподалік від м. Хозат. Документ містив спостереження, зроблені особами, які його підписали, стосовно сучасного стану с. Джевізлідере, а також посилення на той факт, що до зазначеної дати кожному, хто був зареєстрований у цьому селі, дозволялося покинути його чи оселитися в ньому за своїм бажанням, з умовою сповіщення поліційної дільниці про ці переміщення.

d) Копія посвідки про особу, видана управлінням поліції Оваджикського району

27. Ця посвідка була видана управлінням поліції Оваджикського району мешканцеві с. Джевізлідере. У ній зазначено, що посвідка видається селянам, які тимчасово проживають у с. Джевізлідере.

e) Постанова від 29 вересня 1997 року про відсутність юрисдикції, прийнята військовим прокурором при Головному управлінні поліції у м. Анкарі

28. У постанові військового прокурора йдеться про те, що вісім інцидентів, які стосуються зникнення і вбивства певних осіб невідомими особами у Хозатському та Оваджикському районах провінції Тунджелі, не належать до сфери його компетенції.

f) Клопотання, подане до адміністрації прем'єр-міністра в м. Анкарі старостами кількох сіл Хозатського, Оваджикського та Пертекського (*Pertek*) районів провінції Тунджелі

29. У клопотанні сільські старости скаржаться на те, що сили безпеки спалили їхні села і примусили мешканців покинути свої місця проживання. Старости також стверджують, що сили безпеки забороняють ввезення/вивезення широкого асортименту харчових продуктів і товарів першої потреби в регіоні. Вони звертаються до прем'єр-міністра з проханням вжити заходів, які уможливили б повернення мешканців цих сіл до своїх домівок і землі. Вони також просять відшкодувати шкоду, завдану їм знищенням майна та примусовим переміщенням, надати економічну допомогу та очистити землі в регіоні від мін.

g) Ухвала Оваджикського суду першої інстанції від 22 листопада 1994 року; лист заступника губернатора провінції Тунджелі від 22 листопада 1994 року; лист від 18 жовтня 1994 року від І.К. до Оваджикського суду першої інстанції; лист управління поліції Оваджикського району від 6 листопада 1994 року до губернатора району; лист начальника бюро земельного кадастру провінції Тунджелі від 25 жовтня 1994 року до Оваджикського суду першої інстанції та лист від 18 жовтня 1994 року від судді Оваджикського суду першої інстанції до адміністрації губернатора району

30. У згаданих вище документах ідеться про нездатність органів влади провести розслідування на місці події у зв'язку зі скаргами на знищення майна в селі Язіорен (*Yaziören*) Оваджикського району під приводом існуючої в цьому районі небезпеки.

h) Висновок від 9 січня 1996 року, підготовлений Комісією, створеною Великими національними зборами Туреччини для розв'язання проблем населення, переміщеного у зв'язку з виселенням із поселень на сході і південному сході Анатолії, та вжиття відповідних заходів

31. Цей висновок підготувала парламентська Комісія у складі десяти депутатів парламенту, створена з метою вивчення згаданої проблеми. Згідно з даними Комісії, у 1993–1994 роках із місць проживання було виселено мешканців 905 сіл та 2523 хуторів, яких змусили переселитися в інші регіони країни (с. 13). Кількість осіб, виселених із 183 сіл і 823 хуторів провінції Тунджелі, включаючи село Бойдаш, за приблизними оцінками становила 40 933 (с. 12).

32. У висновок включено заяви, зроблені п. Ризою Ерташем (*Rıza Ertaş*), депутатом Загальних зборів провінції Ван (*Van İl Genel Meclisi*), за словами якого, у вісімдесяти відсотках випадків населення виселялося із сіл державними органами влади і в двадцяти відсотках — терористами (с. 19).

33. У висновку Комісії також міститься посилання на доповідь про дотримання прав людини в Туреччині, підготовлену і подану в 1995 році до згаданої Комісії п. Явюзом Оненом (*Yavuz Önen*), головою Фундації з прав людини. У доповіді є розділ, присвячений виселеним селам та переселенцям. У доповіді йдеться про те, що старости евакуйованих сіл Оваджикського та Хозатського районів провінції Тунджелі зустрічалися 20 і 21 травня 1995 року в Анкарі. Вони повідомили, що в цій провінції зазнали виселення селяни 350 з 540 сіл та хуторів і що п'ятдесят відсотків евакуйованих сіл було спалено. Старости також вказували на те, що мешканці цього регіону опинилися під загрозою голодної смерті, оскільки запровадження органами влади продовольчого ембарго та обмежень доступу до гірських районів цієї провінції вдарило по тваринництву, яке було єдиним джерелом доходу мешканців цього регіону. Далі в доповіді про дотримання прав людини в Туреччині зазначається, що в 1995 році практика виселення сіл і хуторів продовжувалася. Чимало будинків у селах було зруйновано або зроблено непридатними для проживання. Люди були змушені переселятися з цього регіону в інші місця. На мешканців чинили тиск доти, доки вони не покидали свої села. На початку 1995 року практично не залишилося жодного села чи хутора, в якому хтось проживав, за винятком тих сіл, мешканці яких погодилися стати сільськими охоронцями.

34. Далі у висновку міститься посилання на промову, з якою 3 червня 1997 року виступив у Великих національних зборах Туреччини Саліх Їльдирым (*Salih Yıldırım*),

депутат від провінції Ширнак (*Şirnak*), стосовно питання евакуйованих сіл. Зокрема, п. Їльдирич зазначив, що мешканців сіл виселяли або РПК, яка таким чином залякувала тих, хто виявляв до неї свою опозицію, або органами влади, якщо вони не були в змозі захистити це населення або якщо мешканці цих сіл відмовлялися стати сільськими охоронцями чи підозрювалися у сприянні РПК (с. 20).

35. Підсумкова рекомендація висновку полягає в тому, що мешканцям поселень необхідно знову надати житло в цих провінціях чи районах або в концентрованих поселеннях; що тих, хто бажає повернутися, слід поселяти не на хуторах, а в концентрованих поселеннях, розташованих неподалік від місцевості, на якій вони жили раніше; і що слід вжити необхідних економічних заходів для забезпечення працевлаштування мешканців цього регіону, з наданням пріоритету при цьому переселенцям з інших місць (с. 112).

i) Тимчасова Резолюція ResDH (2002)98 Комітету міністрів щодо заходів сил безпеки в Туреччині

36. У відповідній частині Резолюції ResDH (2002)98 Комітет міністрів Ради Європи наголосив, що передбачена статтею 13 Конвенції вимога забезпечення ефективного засобу правового захисту означає необхідність проведення ефективного та ретельного розслідування стверджуваних зловживань, спроможного привести до виявлення і покарання винних осіб, а також надання скаржникові фактичної можливості ознайомлення зі слідчою процедурою. Комітет міністрів також висловив свій жаль з приводу ще й досі не виконаних умов, які неодноразово висувалися стосовно реформування кримінально-процесуального законодавства Туреччини, що уможливило б проведення незалежних кримінальних розслідувань без попереднього затвердження начальниками поліції у провінціях держави. Тому Резолюція закликала Туреччину невідкладно прискорити реформування системи кримінального переслідування за зловживання, вчинені представниками сил безпеки, зокрема шляхом скасування всіх обмежень стосовно сфери компетенції прокурорів у проведенні кримінальних розслідувань проти державних посадових осіб, реформування прокуратури і запровадження таких мінімальних строків ув'язнення за серйозні зловживання, приміром, катування та погане поводження, які могли б бути фактором, що достатньою мірою стримує від вчинення подібних злочинів.

2. Документи, подані Урядом

а) Лист від 22 липня 2003 року, надісланий Головним управлінням поліції Міністерства внутрішніх справ до Міністерства закордонних справ

37. Відповідаючи на листа Міністерства закордонних справ від 19 червня 2003 року, в якому запитувалося, чи є можливості для повернення заявників у с. Бойдаш Хозатського району провінції Тунджелі, начальник поліції, полковник п. М. Кемаль

Гюр (*M. Kemal Gür*), зазначив, від імені глави державної поліції, що жодних перешкод для повернення цих громадян у свої оселі в с. Бойдаш немає.

б) 2 компакт-диски з аеро- і топознімками села Бойдаш

38. На аеро- і топознімках, зроблених 29 грудня 2003 року, село Бойдаш має такий вигляд: село розташоване на крутих гірських схилах і повністю вкрите снігом. Будинки, розкидані по всій цій гірській місцевості, очевидно, побудовані з каміння, дерева, саману та мулу. Будинки стоять без покрівель, які, напевно, обвалилися через суворі зимові умови та відсутність догляду. Однак громадські будівлі, такі як школа, залишилися непошкодженими, оскільки вони, здається, побудовані з цементу і каміння. Доступ до села, очевидно, неможливий, з огляду на відсутність проїзних доріг та снігові завали. Опори ліній електропостачання і телефонного зв'язку залишилися неушкодженими, хоча самі провідні лінії потребують ремонту.

с) Копія протоколу засідання Великих національних зборів Туреччини, на якому обговорювався проект «Повернення в село та реабілітація»

39. На парламентському засіданні 25 січня 2000 року у відповідь на запитання стосовно змісту, вартості та коштів, виділених на 2000 рік для реалізації проекту «Повернення в село та реабілітація», тодішній державний міністр, керуючий Генеральним директором з питань розвитку села, зокрема, зазначив:

«Мета проекту полягає в забезпеченні повернення людей у свої села, хутори та інші населені пункти у східній та південно-східній Туреччині, які вони покинули або з яких їх виселили. Проект також має на меті відродити ці поселення, забезпечуючи повернення колишніх мешканців. У бюджеті 1999 року на потреби провінції Бінголь (*Bingöl*) виділено сімдесят шість мільярдів турецьких лір. Ці кошти можуть також бути використані в 2000 році. Кошти на реалізацію проекту в 2000 році вже виділені Комітетом державного планування (*Devlet Planlama Teşkilatı*) і включені в бюджет Міністерства внутрішніх справ. Проект здійснюватиме Генеральний директорат з питань розвитку села».

40. На парламентському засіданні 29 червня 2001 року п. Руштю Казим Юджелен (*Rüştü Kazım Yücelen*), тодішній міністр внутрішніх справ, виступив з доповіддю стосовно проекту «Повернення в село та реабілітація». Він зазначив, що заходи з реалізації цього проекту здійснювалися у східній і південно-східній Анатолії і що на той час уже було виділено достатньо бюджетних коштів на потреби одинадцяти провінцій, в яких діяв надзвичайний стан. Міністр відзначив, що губернатор цього регіону з власної ініціативи забезпечує постачання цементу, металевих виробів і цегли тим, хто добровільно прагне повернутися в місця, де вони проживали раніше. Міністр далі зазначив, що у свої домівки вже повернулися 16 784 особи у 118 селах і 95 хуторах. Щодо інвестицій, призначених сприяти поверненню селян, він пояснив, що

пріоритет у цьому надається концентрованим поселенням, які надалі допомагатимуть розвиткові підпорядкованих населених пунктів у східних і південно-східних районах Туреччини.

41. На парламентському засіданні 1 листопада 2001 року п. Ахмет Нуреттін Айдин (*Ahmet Nurettin Aydın*), депутат, обраний від провінції Сіірт (*Siirt*), стверджував, що примусового переміщення зазнали майже три мільйони людей і що їхні домівки було зруйновано. Але він привітав припинення органами влади застосування продовольчого ембарго стосовно мешканців цього регіону (східні і південно-східні райони Туреччини). Він зазначив, що повернення переміщених осіб до своїх домівок становитиме важливий внесок у поліпшення турецької економіки. У відповідь на зауваження п. Айдина міністр внутрішніх справ надав інформацію щодо реалізації проекту «Повернення в село та реабілітація».

42. Питання переміщених осіб та хід здійснення проекту «Повернення в село та реабілітація» обговорювалося в парламенті 27 листопада 2000 року, 12 і 25 березня 2001 року, 4 листопада і 22 грудня 2003 року. На парламентському засіданні, яке відбулося пізніше, п. Мухаррем Доган (*Muharrem Doğan*), депутат від м. Мардин (*Mardin*), зауважив, що, починаючи з 2000 року, вже шістдесят тисяч селян одержали від органів влади дозвіл на повернення у свої домівки в селах одинадцяти провінцій, де діяв надзвичайний стан.

d) Доповідь від 17–20 січня 2003 року щодо проблем провінції Тунджелі, підготовлена Комісією з прав людини Великих національних зборів Туреччини

43. За результатами відвідування членами Комісії місця згаданих подій було підготовлено доповідь про розвиток провінції Тунджелі. Комісія, зокрема, зазначила, що вже побудовано вісімдесят будинків, у яких розмістили тих, хто потребував притулку в Хозатському районі, у контексті проекту «Повернення в село та реабілітація». Комісія рекомендувала прискорити здійснення заходів за цим проектом, забезпечити селянам можливість повернутися у свої села і надати економічну допомогу тим, хто виявив бажання повернутися.

e) Копія документів з результатами зборів у Генеральному секретаріаті у справах Європейського Союзу, на яких були присутні представники Уряду, Європейського Союзу та Організації Об'єднаних Націй

44. 17 грудня 2003 року та 12 січня 2004 року відбулися збори в Генеральному секретаріаті у справах Європейського Союзу, на яких були присутні представники Уряду, Європейського Союзу та ООН. Учасники розглянули становище переміщених у межах чи всередині країни осіб і питання з реалізації проекту «Повернення в село та реабілітація». Результатом цих зборів стало створення технічної робочої групи, яка

провела три засідання, на яких було обговорено різні питання, пов'язані з цією проблемою.

f) Інформаційне повідомлення про проект «Повернення в село та реабілітація»

45. У документі, підготовленому в грудні 2003 року керівництвом Ради з досліджень, планування та координації при Міністерстві внутрішніх справ, викладено зміст цього проекту, повідомляється про виконану в його рамках роботу, про принципи реалізації проекту, вкладені в його реалізацію інвестиції та надану допомогу. У відповідній частині документа йдеться про те, що на жовтень 2003 року було зареєстровано 24908 осіб, які виїхали з провінції Тунджелі; 5093 особи звернулися з клопотаннями про повернення на свої землі і 4273 з них одержали від органів влади дозвіл на повернення. Органи влади надали провінції Тунджелі грошову допомогу та допомогу у формі товарів і послуг на суму 16 852 800 000 турецьких лір і 2 585 934 163 964 турецькі ліри, відповідно.

g) План термінового здійснення проекту «Повернення в село та реабілітація»

46. Цей документ, поданий Директоратом розвитку південно-східної Анатолії при прем'єр-міністрові, містить інформацію про заходи, вжиті органами влади для повернення переміщених осіб у провінції Діярбакір (*Diyarbakır*), Ширнак, Батман (*Batman*), Сіірт і Мардин.

h) Субпроект плану регіонального розвитку в рамках реалізації проекту «Повернення в село та реабілітація»

47. Цей субпроект, підготовлений Директоратом розвитку південно-східної Анатолії при прем'єр-міністрові, має на меті забезпечити упродовж нетривалого часу повернення переміщених осіб у свої колишні населені пункти, краще використання економічних ресурсів і запобігання будь-яким можливим проблемам із наданням допомоги таким людям. У документі наведено принципи, які мають бути дотримані при реалізації проекту «Повернення в село та реабілітація».

i) Інформаційний документ стосовно коштів, виділених на заходи проекту «Повернення в село та реабілітація»

48. У цьому документі зазначено, що з 2000 по 2003 рік на заходи проекту «Повернення в село та реабілітація» провінціям Діярбакір, Ширнак, Батман, Мардин та Сіірт надано грошову допомогу на загальну суму 10 687 063 000 000 турецьких лір (приблизно 6 646 717,65 євро). Відзначено, що на 2004 рік згаданим вище провінціям було виділено 2269 мільярди турецьких лір (1 410 926,48 євро).

ж) Копія ухвал, прийнятих адміністративним судом м. Малатя (Malatya) та Вищим адміністративним судом

49. У справі, порушеній за скаргою п. Хасана Явуза (*Hasan Yavuz*), за словами якого, він покинув своє село у зв'язку з терористичними актами, не мав змоги повернутися з 1994 року через небезпеку і зазнав збитків у зв'язку з неможливістю користуватися своїм майном, адміністративний суд м. Малатя призначив йому компенсацію (ухвала №2000/239 щодо справи № 1998/1226 від 7 березня 2000 року). Посилаючись на «принцип соціального ризику», останній зауважив, що шкода, завдана позивачеві, має бути компенсована без необхідності встановлення «причинного зв'язку» і що обов'язок відшкодування має нести все суспільство в цілому, оскільки адміністративні органи влади не впоралися зі своїм завданням із запобігання терористичній діяльності.

50. В апеляції, поданій до Вищого адміністративного суду (ухвала №2000/5120 щодо справи № 1999/2162 від 11 жовтня 2000 року) проти рішення, винесеного Ерзурумським (*Erzurum*) адміністративним судом, заявник, п. Омер Акакуш (*Ömer Akakuş*), стверджував, що він покинув своє село в провінції Агри (*Ağrı*) у зв'язку з терористичними нападами та небезпекою і що з 1993 року він мав збитки у зв'язку з неможливістю користуватися своїм майном.

Вищий адміністративний суд задовольнив апеляцію і скасував рішення суду першої інстанції, зазначивши, що позивач покинув своє село у зв'язку з терористичними актами, а не на прохання чи за вказівкою адміністрації. З цього приводу Вищий адміністративний суд зауважив, що, навіть якби завдану позивачеві шкоду не можна було віднести на рахунок адміністрації і хоча жодного «причинного зв'язку» не було, відповідальність за шкоду несе адміністрація, оскільки вона не спромоглася запобігти терористичним актам і забезпечити безпеку.

к) Бланк заяви про повернення в село

51. Уряд подав копію бланка заяви про повернення в село, заповнену заявником п. Казимом Баликом. Бланк містить такі графи: інформація про особу заявника та сімейний стан, рівень освіти, село, яке він покинув, населений пункт, у який він бажає повернутися, та запитання про те, чи зазнав він шкоди внаслідок терористичної діяльності, і якщо так, то яким чином.

У заповненому п. Казимом Баликом бланку заяви, яку він подав до адміністрації губернатора Хозарського району, зазначено, що він бажає повернутися в с. Бойдаш і що він покинув своє село з огляду на терористичні акти. Він також записав, що його будинок спалили, земельні ділянки були пошкоджені і що він хоче повернутися у зв'язку з економічними труднощами. Подібний бланк також був заповнений таким собі А.А.

l) Документи, у яких йдеться про допомогу, надану деяким заявникам та їхнім односельцям

52. У документах Фонду соціальної допомоги і солідарності йдеться про те, що у період з 1994 по 2003 рік заявники Казим Балик і Муслюм Їльмаз одержали грошову допомогу чи допомогу товарами і послугами у вигляді, наприклад, продуктів, ліків, опалювальних матеріалів. Одержана заявниками допомога оцінювалася у 646 913 300 турецьких лір (грошова) та 3 589 500 турецьких лір (товарів і послуг).

Пан Алі Риза Доган також звернувся по допомогу, але органи влади не могли її надати, оскільки його не було в місті.

З інших документів також видно, що деяким селянам Хозатського району дали вулики, овець або корів, щоб забезпечити їх джерелами доходу.

m) Свідоцтва про народження

53. Ці документи містять докладні персональні дані кожного заявника.

n) Персональна інформаційна форма мешканців провінції Тунджелі, які звернулися із заявою до Європейського суду

54. Стосовно кожного заявника Уряд подав підшивку документів під заголовком «Персональна інформаційна форма мешканців провінції Тунджелі, які звернулися із заявою до Європейського суду». Ці документи містять докладну інформацію про особисте становище кожного заявника, а саме: його прізвище, дату народження, село, задекларовані в податковій службі доходи за 1994 і 1998 роки, а також нерухоме майно, на яке вони мають зареєстроване право власності.

Е. Відповідні міжнародні матеріали

1. Гуманітарне становище переміщеного курдського населення в Туреччині, доповідь Комітету з питань міграції, біженців і демографії, схвалена Рекомендацією 1563 (2002) Парламентської асамблеї

55. У період з 8 по 12 жовтня 2001 року Джон Коннор (*John Connor*), доповідач Комітету з питань міграції, біженців і демографії, створеного Парламентською асамблеєю Ради Європи, перебував у Туреччині з метою вивчення «гуманітарного становища переміщеного курдського населення в Туреччині». Пан Коннор підготував доповідь, яка містить інформацію, зібрану з кількох джерел, зокрема відомості, зібрані під час його візиту, офіційні заяви турецьких органів влади, інформацію, отриману від місцевих та міжнародних недержавних організацій, а також від міжнародних урядових організацій.

56. У цій доповіді п. Коннор привертає увагу до розбіжностей між даними стосовно переміщених осіб. Офіційною цифрою турецьких органів влади є 378 000 «осіб, евакуйованих» із 3165 сіл на кінець 1999 року, тоді як за підрахунками надійних міжнародних джерел, станом на грудень 2000 року, внаслідок конфлікту в південно-східній Туреччині переселення зазнали від 400 000 до 1 мільйона осіб. Щодо причин переміщення цього населення, органи влади Туреччини стверджували, що воно було спричинене не лише насильством у цьому регіоні. За їхніми словами, таку «міграцію» спричинили також економічні чинники. У доповіді визнавалося, що переміщення населення в країні відбулося через згаданий конфлікт, який мав місце в регіоні, і тим самим підтверджувалася теза Уряду. Проте зазначалося, що, безсумнівно, переміщувалися та мігрували головним чином ті, хто опинився в перетині цього конфлікту: з одного боку, дії сил безпеки Туреччини спрямовувалися проти сіл, мешканці яких підозрювалися у сприянні РПК; з іншого боку, РПК вбивала мешканців тих сіл, які «співпрацювали» з державними органами (тобто приєднувалися до системи «сільських охоронців») або відмовлялися підтримувати РПК. Це порочне коло насильства примушувало багатьох людей покидати свої домівки.

57. Пан Коннор вказав на те, що Уряд Туреччини не вжив надзвичайних заходів для допомоги населенню, яке зазнало примусового переміщення в південно-східних районах, включаючи осіб, яких було переселено безпосередньо внаслідок дій сил безпеки. Він також акцентував увагу на тому, що Уряд не забезпечив для переміщених осіб відповідних санітарних і житлових умов, медичного обслуговування та працевлаштування.

58. Щодо майбутніх перспектив, п. Коннор зауважив, що Уряд-відповідач розпочав напрацювання програм повернення та реабілітації населення ще в 1994 році. Однак перші випадки повернення відбулися в 1997 році, оскільки до цього року ситуація в регіоні залишалася небезпечною. Незважаючи на очевидне поліпшення ситуації, основною проблемою залишається убезпечення населення, і від цього залежить масове повернення селян. З одного боку, органи влади неохоче йдуть на те, щоб дозволити повернення великій кількості переселенців, оскільки побоюються відновлення діяльності бойовиків РПК. Тому вони прискіпливо вивчають кожну заяву і не дозволяють повертатися в певні райони. З іншого боку, переміщене населення не в змозі, у більшості випадків, повернутися без надання їм з боку держави фінансової допомоги чи засобів для існування, а деякі селяни вагалися через свіжі спогади про жорстокі події минулого. Незважаючи на це, завдяки «Проекту південно-східної Анатолії» (*South Eastern Anatolia Project (GAP)*), що являє собою комплексну програму розвитку регіону, спрямовану на усунення нерівності у становищі цього регіону та решти регіонів країни, профінансовано кілька програм, присвячених проблемам повернення переміщених осіб та відновлення життєдіяльності їхніх поселень. Серед них проект «місто — сіла», завдяки якому було побудовано «концентровані поселення», що дало змогу 4000 переміщених осіб повернутися у свій регіон. За офіційними даними, до липня 2001 року приблизно 28 000 осіб уже повернулися в 200 сіл. Незважаючи на це, деякі правозахисні організації виступали з критикою на адресу

заходів Уряду, оскільки в бланку заяви, яку заповнюють бажаючі повернутися у своє село, міститься запитання про причину переселення з нього. За даними цих організацій, переміщеним особам не дозволяли повернутися, якщо в цій графі вони не зазначали, що покинули село через дії РПК. Були також твердження про те, що повернутися дозволяли тільки в ті села, які належали до системи «сільських охоронців».

59. У підсумку п. Коннор із задоволенням зазначив, що гуманітарне становище населення в цьому регіоні поліпшилося порівняно із ситуацією, про яку йшлося в останній доповіді Комітету з проблем міграції, біженців і демографії; хоча досі залишаються не виконаними завдання із цілковитої безпеки масових повернень і вжиття заходів з відновлення економіки. Він запропонував Уряду Туреччини деякі рекомендації щодо низки питань, вирішення яких становить основу Рекомендації 1563 (2002) Парламентської асамблеї Ради Європи.

2. Рекомендація 1563 (2002) Парламентської асамблеї Ради Європи щодо гуманітарного становища переміщеного курдського населення в Туреччині

60. 29 травня 2002 року Парламентська асамблея Ради Європи прийняла Рекомендацію 1563 (2002) щодо «гуманітарного становища переміщеного курдського населення в Туреччині». Парламентська асамблея закликала Туреччину здійснити такі заходи:

a) якомога скоріше скасувати надзвичайний стан у чотирьох провінціях, в яких він продовжував діяти, а саме: у провінціях Хаккарі (*Hakkari*), Тунджелі, Діярбакир і Ширнак;

b) утримуватися від будь-яких подальших заходів з виселення сіл;

c) забезпечити цивільний контроль за військовими заходами в цьому регіоні і забезпечити більшу підзвітність сил безпеки за свої дії;

d) прискорити розслідування стверджуваних порушень прав людини в цьому регіоні;

e) належним чином забезпечити практичне виконання рішень Європейського суду з прав людини;

f) скасувати систему «сільських охоронців»;

g) надалі докладати зусиль для сприяння економічному, соціальному розвитку та відновленню південно-східних провінцій;

h) залучати представників переміщеного населення до підготовки заходів у рамках програм і проектів повернення таких осіб;

- i) прискорити процес повернення переміщених осіб;
- j) передбачити можливість повернення окремих осіб без попереднього дозволу;
- k) не ставити перед переміщеними особами попередніх умов одержання ними допомоги, які зобов'язують їх вступати в лави «сільських охоронців» чи пояснювати причину залишення місць свого проживання;
- l) надати проекти з відновлення регіону для фінансування їх Банком розвитку Ради Європи в рамках програм повернення переміщеного населення;
- m) вжити заходів для забезпечення інтеграції тих переміщених осіб, які висловили бажання поселитися в інших регіонах Туреччини, і надати їм компенсацію за ушкоджене майно;
- n) надати повний доступ до регіону для міжнародних гуманітарних організацій та забезпечити їхню підтримку з боку місцевих органів влади».

3. Доповідь представника Генерального секретаря ООН у справах внутрішньо переміщених осіб п. Френсиса Денга (Francis Deng), Економічна і соціальна рада ООН, Комісія ООН з прав людини, 59 сесія, 27 листопада 2002 року

61. У період з 27 по 31 травня 2002 року представник Генерального секретаря ООН у справах внутрішньо переміщених осіб, Френсис Денг перебував з візитом у Туреччині, на запрошення Турецького уряду. Його метою було особисто вивчити ситуацію з переміщеними особами і провести відповідний діалог з Урядом, міжнародними агенціями, недержавними організаціями та представниками країн-донорів. За результатами цього візиту було підготовлено доповідь, подану до Комісії ООН з прав людини.

62. За словами п. Денга, дані щодо переміщеного населення, переважну частину якого становлять представники етнічної групи курдів, значно відрізняються: від 378 000 до 4,5 мільйона осіб. Говорячи про причину переміщення населення в Туреччині, представник зазначив, що таку ситуацію спричинили головним чином збройні конфлікти, насильство та порушення прав людини в південно-східному регіоні Туреччини. Як доповідач Ради Європи, він погодився з аргументом Уряду, що причиною переселень також були економічні чинники.

63. Пан Денг зазначив, що більшість такого населення переселилася в провінційні міста, де, за наявними свідченнями, вони проживали в умовах надзвичайних злиднів, не маючи достатнього опалювання, належних санітарних умов, інфраструктури, житла та освітніх можливостей. За його словами, переміщені особи були змушені шукати роботу в перенаселених містах і містечках, рівень безробіття в яких характеризується як «жахливий». Він також зауважив, що урядові посадовці намагаються передусім

пояснити ініціативи з боку органів влади стосовно повернення переміщеного населення та відновлення їхніх поселень, стараючись при цьому не згадувати про те, в яких умовах нині проживають такі особи. Також він відзначив, що ці проблеми торкнулися не лише переміщених осіб, а й усього населення південно-східного регіону Туреччини.

64. Щодо ініціатив з повернення переміщених осіб та відновлення їхніх поселень, п. Денг насамперед згадав проект «Повернення в село та реабілітація», про який Уряд Туреччини оголосив у 1999 році. Відзначаючи такі позитивні аспекти цього проекту, як проведення попереднього аналізу техніко-економічної здійсненності проекту і добровільність будь-якого повернення та переселення, п. Денг висловив своє занепокоєння стосовно деяких питань. За його словами, напевно, є недостатніми рамки консультацій з переміщеними особами та недержавними організаціями, які працюють від їхнього імені. Він також повідомив про проблеми, пов'язані зі здійсненням плану створення моделі нового концентрованого поселення, відмінного від традиційної моделі — один великий населений пункт (село), оточений меншими поселеннями (хуторами). Пан Денг зазначив, що, незважаючи на законність політики із зміцнення безпеки в регіоні за допомогою створення концентрованих населених пунктів, органам влади слід враховувати думку самих переміщених осіб. Окрім цього, п. Денг звернув увагу ще на дві проблеми: відсутність основних даних, які дали б змогу отримати чітку картину щодо ситуації з переміщеним населенням, та недоліки у виконанні цього проекту.

65. Щодо інших заходів з повернення переміщених осіб та відновлення їхніх поселень, які здійснюються поза рамками проекту «Повернення в село та реабілітація», п. Денг послався на недостатність інформації про цільові групи таких ініціатив і про те, яким саме чином вони пов'язані між собою.

66. На думку п. Денга, перешкодою поверненню населення є практика зобов'язання таких осіб заявити про свою відмову від звернення у майбутньому до держави з вимогою компенсувати шкоду. Він зазначив, що посадові особи Уряду заперечують наявність такої графи у бланку заяви, який заповнюють бажаючі повернутися. Крім того, згідно з інформацією, яку він отримав стосовно бланків таких заяв, а саме — графи із запитанням про причину залишення села, тільки ті особи, які такою причиною назвали «терор», одержали дозвіл на повернення. Пан Денг також послався на твердження, що такий дозвіл надавався лише селянам із сіл, які належать до системи «сільських охоронців». На завершення він згадав про загрозу, яку становлять протипіхотні міни для тих, хто прагне повернутися у свої села в південно-східному регіоні Туреччини.

67. Рекомендації представника Генерального секретаря ООН у справах внутрішньо переміщених осіб можна стисло викласти таким чином:

«а) Уряду слід роз'яснити свою політику стосовно населення, переміщеного в межах країни, включаючи питання його повернення, відновлення поселень та

реінтеграції, ширше інформувати про ці заходи, створити на різних рівнях урядового управління структурні підрозділи, основною функцією яких була б робота з переміщеними особами, а також сприяти координації зусиль та співробітництву між урядовими установами, недержавними організаціями, громадськими та міжнародними спільнотами.

b) Уряду, у взаємодії з недержавними організаціями та установами ООН, слід збільшити свої зусилля для поліпшення умов, у яких нині перебувають переміщені особи і які оцінюються як тяжкі.

c) Уряд має надати повніші та надійніші дані щодо кількості осіб, переміщених внаслідок дій як Робітничої партії Курдистану (РПК), так і сил безпеки, щодо нинішнього місцеперебування таких осіб, умов та конкретних потреб, а також їхніх намірів стосовно повернення чи відновлення своїх поселень.

d) Уряду слід сприяти процесу широких консультацій з переміщеними особами та недержавними і громадськими організаціями, які працюють з ними. Уряду слід також вивчити можливість підготовки документа, який чітко окреслював би завдання, рамки та ресурсні потреби проекту «Повернення в село та реабілітація». Результати проведеного аналізу техніко-економічної здійсненності проекту необхідно нарешті оприлюднити, а Уряду слід налагодити відкрите обговорення переміщеними особами та недержавними організаціями висновків цього аналізу та заходів, яких необхідно вжити для практичного їх впровадження.

e) Уряду слід вивчити напрями можливого співробітництва з міжнародною спільнотою. У цьому контексті Уряд може розглянути можливість скликання зустрічі з міжнародними установами, включаючи Світовий банк, та представниками потенційних партнерів для визначення способу, в який міжнародна спільнота могла б надати Уряду допомогу в розв'язанні проблем переміщених осіб.

f) Уряду слід забезпечити дотримання недискримінаційного підходу до розв'язання проблеми повернення переміщених осіб, для чого забезпечити розслідування і уникнення ситуацій, за яких, як стверджується, у процесі повернення переселенців перевага віддається колишнім сільським охоронцям порівняно з тими, кого вважають пов'язаними з РПК.

g) Уряду слід подбати про те, щоб роль сил безпеки (*jandarma*) у процесі повернення переміщених осіб полягала передусім у консультуванні з питань безпеки. Переміщеним особам, яким органи влади вже надали дозвіл повернутися у свої села — якщо це рішення прийнято за консультацією із силами безпеки, — необхідно дати змогу зробити це без невинуватого чи незаконного втручання з боку сил безпеки.

h) Уряду слід вжити заходів для скасування системи «сільських охоронців» та створення альтернативних можливостей працевлаштування для існуючих охоронців.

Необхідно прискорити процес роззброєння сільських охоронців аж до скасування цієї системи.

i) Уряду слід здійснити заходи з розмінування відповідних районів південно-східного регіону, в які повертаються переміщені особи, що сприятиме процесові повернення.

j) Уряду слід докласти більших зусиль для розробки законів, які передбачали б компенсацію тим, хто потерпів від насильства в південно-східній Туреччині, включаючи осіб, які були виселені зі своїх домівок силами безпеки».

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО І ПРАКТИКА

A. Конституція

68. Стаття 125 Конституції передбачає:

«Всі дії чи рішення адміністрації підлягають судовому контролю...

Адміністрація несе відповідальність за відшкодування будь-якої шкоди, спричиненої її власними актами та заходами».

69. Це положення не підлягає жодним обмеженням, навіть в умовах надзвичайного стану чи війни. Останнє речення цього положення не обов'язково вимагає доведення факту будь-якої вини адміністрації, відповідальність якої має абсолютний, об'єктивний характер, що ґрунтується на концепції колективної відповідальності, і відома як теорія «соціального ризику». Таким чином, адміністрація може забезпечити відшкодування людям, які постраждали від дій, вчинених невідомими особами чи терористами в умовах, коли можна стверджувати, що держава не виконала свого обов'язку з підтримання громадського порядку та безпеки чи обов'язку із захисту життя та майна відповідних осіб.

70. Принцип адміністративної відповідальності відображений додатковою статтею 1 Закону № 2935 від 25 жовтня 1983 року про надзвичайний стан, у якому сказано:

«... позови про компенсацію у зв'язку із здійсненням повноважень, наданих цим законом, вчиняються проти адміністрації в адміністративних судах».

B. Кримінальна відповідальність

71. У Кримінальному кодексі передбачено кримінальну відповідальність за:

a) незаконне позбавлення особи її свободи (стаття 179 — загальне положення, стаття 181 стосується державних службовців);

b) примушування особи силою чи погрозами вчинити чи не вчиняти якусь дію (стаття 188);

c) погрожування (стаття 191);

d) проведення незаконного обшуку житла особи (статті 193 і 194);

e) вчинення підпалу (статті 369, 370, 371, 372) або вчинення підпалу за обтяжувальних обставин, коли це загрожує життю людини (стаття 382);

f) неумисний підпал, вчинений з необережності, недбалості чи недосвідченості (стаття 383); або

g) умисне завдання шкоди майну іншої особи (стаття 526).

72. У зв'язку з усіма цими правопорушеннями можуть бути подані скарги, згідно зі статтями 151 та 153 Кримінально-процесуального кодексу, до прокурора або до місцевих адміністративних органів. Прокурор та поліція зобов'язані провести розслідування стверджуваних правопорушень; при цьому прокурор вирішує питання про доцільність судового переслідування, згідно зі статтею 148 Кримінально-процесуального кодексу. Відповідна особа має право оскаржити рішення прокурора про непорушення кримінальної справи.

73. Якщо підозрюваними виконавцями оскаржених дій є військовослужбовці, вони також можуть бути притягнені до суду за завдання великої шкоди, створення загрози для людського життя або завдання шкоди майну в умовах недотримання ними наказів, відповідно до статей 86 і 87 Військового кодексу. За цих обставин провадження можуть ініціювати потерпілі особи (не військовослужбовці), звернувшись до правоможного органу, згідно з Кримінально-процесуальним кодексом, або до начальника підозрюваних осіб вищого рівня (статті 93 і 95 Закону № 353 про організацію та процедуру військових судів).

74. Якщо стверджуваним виконавцем злочину є носій державної влади, дозвіл на судові переслідування має бути одержаний від місцевої адміністративної ради (виконавчого комітету зборів провінції). Рішення місцевої ради можуть оскаржуватися у Вищому адміністративному суді; відмова ради в судовому переслідуванні підлягає автоматичному оскарженню в цьому суді.

С. Положення щодо компенсації та адміністративна процедура

75. Будь-яке незаконне діяння державного службовця (чи то злочин, чи делікт), яке завдає матеріальної чи моральної шкоди, може бути підставою для вчинення позову про відшкодування в цивільні суди загальної юрисдикції.

76. Згідно зі статтею 13 Кодексу адміністративної судової процедури (Закон № 2577 від 6 січня 1982 року), особи, які зазнали шкоди у зв'язку з протиправним діянням адміністрації, можуть вчинити проти неї позов про відшкодування, звернувшись до суду протягом року від дати, коли вони дізналися про відповідне діяння, і, в будь-якому випадку, впродовж п'яти років від дати його вчинення. Проведення в адміністративних судах здійснюється у письмовій формі.

77. Шкода, завдана терористичним насильством, може також бути компенсована за рахунок коштів Фонду соціальної допомоги і солідарності.

78. Особи, які зазнали шкоди внаслідок адміністративного заходу, можуть звернутися із заявою до вищого органу відповідної адміністративної структури і зажадати скасування, відкликання чи зміни відповідного заходу (стаття 11 Кодексу адміністративної процедури). Ненадання адміністративними органами відповіді протягом шістдесяти днів оцінюється як мовчазне відхилення такої вимоги (стаття 10 Кодексу адміністративної процедури). Відповідні особи можуть у такому випадку вчинити позов в адміністративних судах, вимагаючи скасування адміністративного заходу і надання компенсації за завдану шкоду (стаття 12 Кодексу адміністративної процедури).

D. Регіон, в якому діє надзвичайний стан

79. Адміністрацію губернатора регіону, в якому діє надзвичайний стан, з наділенням такого губернатора особливими повноваженнями, було створено після прийняття законодавчого Декрету (№285 від 10 липня 1987 року), яким офіційно оголошувалося скасування надзвичайного стану в регіоні 19 липня 1987 року. Цей декрет також впроваджував надзвичайний стан у провінціях Бінголь, Діярбакир, Елазиг, Хаккарі, Мардин, Сіірт, Тунджелі та Ван (*Van*). 19 березня 1994 року надзвичайний стан було поширено на провінцію Бітліс (*Bitlis*), але скасовано в провінції Елазиг. 2 жовтня 1997 року його було скасовано у провінціях Батман, Бінголь і Бітліс, 30 липня 2000 року в провінції Ван, 1 серпня 2002 року в провінціях Тунджелі та Хаккарі і 30 листопада 2002 року у провінціях Діярбакир і Ширнак.

80. Згідно зі статтею 13 Закону 2935 про надзвичайний стан (від 25 жовтня 1983 року), в цьому регіоні (в якому діяв надзвичайний стан) було створено ради та управління з питань надзвичайного стану, на яких покладался обов'язок моніторингу щодо інцидентів, реалізації та оцінки результативності заходів, вжитих органами влади, та висунення відповідних пропозицій. Якщо губернатор регіону, в якому діє надзвичайний стан, вважав за необхідне, або якщо вважали за необхідне у провінціях, в яких було запроваджено такий стан, у цих провінціях та районах створювалися

управління з питань надзвичайного стану. У провінціях такі управління очолювали губернатори чи їхні заступники, а в районах — губернатори районів.

Згідно зі статтею 14 Закону № 2935, губернатор регіону, в якому діє надзвичайний стан, має право делегувати частину чи всі функції та надані йому повноваження губернаторам провінцій, які входять до складу регіону з надзвичайним станом.

1. Повноваження губернатора регіону, в якому діє надзвичайний стан

81. Декрети, введені в дію Законом № 2935 про надзвичайний стан, зокрема Декрет № 285, до якого було внесено поправки Декретами №424, 425 і 430, надавали губернаторові регіону з надзвичайним станом (*Olağanüstü Hal Bölge Valisi*) широкі повноваження.

82. Згідно зі статтею 4(h) Декрету № 285, губернатор такого регіону може видати розпорядження про остаточне чи тимчасове виселення мешканців сіл. Стаття 1(b) Декрету № 430 від 16 грудня 1990 року передбачає його право також запроваджувати обмеження стосовно місць проживання та здійснювати примусове переміщення населення в інші райони.

2. Судовий контроль законодавчих декретів про надзвичайний стан та заходів, здійснюваних губернатором регіону, в якому запроваджено надзвичайний стан

a) Конституційний нагляд стосовно декретів про надзвичайний стан у регіоні

83. Відповідне положення пункту 1 статті 148 Конституції передбачає:

«...виключається право на апеляцію до Конституційного суду стосовно форми чи змісту законодавчих декретів, виданих під час дії надзвичайного стану, стану облоги чи війни».

b) Судовий контроль заходів, здійснюваних губернатором регіону, в якому запроваджено надзвичайний стан, і судове переслідування працівників сил безпеки

84. Стаття 7 законодавчого Декрету № 285, до якої внесено поправки законодавчим Декретом № 425 від 9 травня 1990 року, виключає можливість звернення до адміністративного суду з клопотанням про скасування певного адміністративного заходу, здійснюваного відповідно до законодавчого Декрету № 285.

85. Стаття 8 Декрету № 430 передбачає:

«Губернатор регіону, в якому діє надзвичайний стан, чи губернатор провінції, яка входить до складу такого регіону, не може притягатися до будь-якої кримінальної, фінансової чи юридичної відповідальності у зв'язку з прийнятими ним рішеннями чи із заходами, пов'язаними зі здійсненням повноважень, наданих йому цим декретом, і право звернення з цього приводу до будь-якого судового органу виключається. Це жодним чином не ущемляє права фізичних осіб вимагати від держави відшкодування за неправомірно завдану їм шкоду».

86. У сферу компетенції прокурора не входить розгляд скарг на стверджувані правопорушення, вчинені представниками сил безпеки у регіоні, в якому діє надзвичайний стан. Пункт 1 статті Декрету № 285 передбачає, що дії, вчинені будь-яким працівником сил безпеки, підпорядкованих регіональному губернатору, при виконанні своїх обов'язків, підпадають під дію Закону 1914 року про судово переслідування державних службовців. Таким чином, будь-який прокурор, до якого надходить скарга на стверджуване кримінальне діяння працівника сил безпеки, повинен відхилити її, посилаючись на відсутність юрисдикції, і передати матеріали адміністративній раді. До складу такої ради входять державні службовці, а очолює її губернатор. Рішення ради про непорушення судового переслідування підлягає автоматичному оскарженню у Верховному адміністративному суді. Але в разі прийняття нею рішення про судово переслідування обов'язок розслідування справи покладається на прокурора.

с) Прецедентні рішення Конституційного суду

87. Конституційний суд, розглянувши питання відповідності до Конституції статті 7 законодавчого Декрету № 285, з поправками, внесеними законодавчим Декретом № 425 від 9 травня 1990 року, виніс рішення від 10 січня 1991 року, яке було оприлюднено в офіційному бюлетені 5 березня 1992 року. У рішенні зазначено:

«Це положення [яке виключає можливість судового контролю актів, виданих губернатором регіону з надзвичайним станом] примирити з концепцією верховенства права неможливо... Система державного управління при оголошенні надзвичайного стану не є свавільною і не може не підлягати судовому контролю. Не може бути сумніву в тому, що індивідуальні та регуляторні акти, видані правоможними органами під час дії надзвичайного стану, мають підлягати судовому контролю. У країнах, демократичні правлячі режими яких ґрунтуються на свободі, порушення цього принципу виключається. Проте це оскаржене положення міститься в законодавчому декреті, який не підлягає конституційному нагляду... Отже, клопотання про скасування цього положення має бути відхилене як несумісне *ratione materiae (yetkisizlik)*...».

88. Щодо статті 8 законодавчого Декрету № 430, Конституційний суд у своїх двох рішеннях, винесених 3 липня 1991 року та 26 травня 1992 року (які оприлюднені в офіційному бюлетені 8 березня 1992 року та 18 грудня 1993 року, відповідно), виявив такий самий підхід, що і в попередньому своєму рішенні, відхиливши як несумісні клопотання про скасування відповідних положень.

Однак рішенням від 22 травня 2003 року Конституційний суд скасував свої попередні рішення та анулював статтю 7 Декрету № 285 як неконституційну.

ЩОДО ПРАВА

I. ПРИЙНЯТНІСТЬ

89. Заявники скаржилися на примусове виселення їх зі свого села силами безпеки та на відмову органів влади дозволити їм повернутися до своїх домівок і землі. Вони посилалися на статті 1, 6, 7, 8, 13, 14 і 18 Конвенції, а також на статтю 1 Першого протоколу.

A. Попередні заперечення Уряду

90. У своєму попередньому запереченні Уряд піддав сумніву наявність «статусу потерпілого» у дев'яти заявників, які не подали документів, які підтверджували б їхнє право власності на майно в селі Бойдаш. Крім того, Уряд заперечував наявність у Суду юрисдикції, стверджуючи, що заявники не вичерпали національних засобів правового захисту і не дотримали вимоги шестимісячного строку, передбаченої пунктом 1 статті 35 Конвенції.

1. Стверджувана відсутність у дев'яти заявників статусу потерпілої особи

91. Уряд стверджував, що заявники Абдулла Доган, Джемаль Доган, Алі Мурат Доган, Хидир Балик, Іхсан Балик, Казим Балик, Мехмет Доган, Хусейн Доган та Алі Риза Доган (заяви № 8803, 8804, 8807, 8809, 8810, 8811, 8813, 8816 і 8819/02, відповідно) не мають статусу потерпілих, подаючи свої заяви з посиланням на статтю 1 Першого протоколу, оскільки вони не довели, що мають право власності на майно в селі Бойдаш.

92. Заявники оспорили подання Уряду, стверджуючи, що вони є потерпілими особами, оскільки проживали і заробляли собі на життя в селі Бойдаш, поки їх примусово не виселили в жовтні 1994 року.

93. Суд знову наголошує, що термін «потерпілий», у контексті статті 34, означає особу, яка зазнала безпосередньої шкоди внаслідок дії чи бездіяльності, що є предметом спору (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «Гроппера Радіо АГ» та інші проти Швейцарії» (*Gropper Radio AG and Others v. Switzerland*) від 28 березня 1990 року, серія А, № 173, с. 20, п. 47). Однак Суд вважає, що попереднє заперечення Уряду за цим пунктом порушує питання, тісно пов'язані з тими, які порушені скаргами заявників за статтею 1 Першого протоколу, а саме — питання встановлення факту наявності у заявників майна та стверджуваного втручання у здійснення права на володіння ним. Отже, Суд долучає до суті справи попереднє заперечення стосовно наявності «статусу потерпілого» у заявників.

2. Твердження про невичерпання національних засобів правового захисту

94. Уряд стверджував, що заявники не вичерпали національних засобів правового захисту, які надаються турецьким законодавством. За його словами, існували адміністративні, кримінальні та цивільні засоби правового захисту, спроможні задовольнити скарги заявників і надати їм компенсацію.

95. Уряд стверджував, що заявники мали можливість звернутися з вимогою відшкодування до адміністративних судів, використовуючи процедуру, передбачену Законом № 2577 (див. пункти 75–78 вище). З цього приводу вказувалося, що після відмови з боку місцевих органів влади дозволити їм повернутися у своє село заявники могли звернутися до правоможного адміністративного суду з проханням про скасування рішення органів влади. У цьому суді вони також могли вимагати компенсації за завдану їм шкоду. Уряд також наголошував, що в цій справі прохання заявників надати їм доступ до майна в с.Бойдаш відхилили місцеві органи влади, а саме — губернатор Хозатського району та губернатор провінції Тунджелі, які не мали повноважень, передбачених для губернаторів провінцій з надзвичайним станом. Посилаючись на велику кількість уже вирішених справ, Уряд доводив, що адміністративні суди вже присуджували компенсацію в подібних справах, у яких позивач скаржився на неможливість домогтися доступу до свого майна через відсутність безпеки в регіоні (див. пункти 49 і 50 вище). У цих справах адміністративні суди посилалися на теорію «соціального ризику», яка не вимагає встановлення причинного зв'язку між дією, що завдає шкоди, та понесеними збитками, і доходили висновку, що обов'язок відшкодування за спричинену тероризмом шкоду має поділятися всім суспільством з дотриманням принципів «справедливості» та «соціальної держави».

96. Також, за словами Уряду, якщо стверджувані дії, які оскаржують заявники в Суді, справді було б вчинено, тоді, згідно з кримінальним законодавством Туреччини, вони підлягали б покаранню (див. пункти 71–74 вище). Для цього заявники мали можливість подати кримінальні скарги до генеральної прокуратури, як це передбачено статтями 151, 152 і 153 Кримінально-процесуального кодексу.

97. Альтернативний аргумент Уряду полягав у тому, що заявники могли також звернутися до магістратського суду в цивільних справах з цивільним позовом (*sulh hukuk mahkemesi*) з вимогою визначення розміру завданої шкоди, а після цього — з вимогою компенсації за шкоду, завдану внаслідок незаконних дій.

98. Заявники стверджували, що адміністративні, кримінальні та цивільні засоби правового захисту, на які посилався Уряд, були неефективними і не забезпечували жодного шансу на успіх з огляду на такі причини.

99. Насамперед, за словами заявників, позови з вимогою скасувати адміністративне рішення та вимоги компенсації від держави не були ефективними засобами правового захисту, якщо це стосувалося регіону, в якому діяв надзвичайний стан. Вони стверджували, з цього приводу, що стаття 7 законодавчого Декрету № 285 виключала будь-яку можливість звернення до адміністративних судів з клопотанням про скасування адміністративного заходу, вжитого відповідно до Декрету № 285 (див. пункт 84 вище). Таким чином, будь-який позов з вимогою скасувати рішення про обмеження доступу до сіл, прийняте органами влади регіону, в якому діяв надзвичайний стан, був приречений на відхилення. До того ж на даний момент жодне адміністративне клопотання чи жодна адміністративна справа, порушена на підставі скарги на дії сил безпеки, ще не мала шансів на успіх.

100. Заявники також стверджували, що на сили безпеки кримінальний закон не поширювався і що в їхній справі органи влади не забезпечили дотримання Кримінального кодексу. Посилаючись на висновки Суду у справі «Акдивар та інші проти Туреччини» (*Akdivar and Others v. Turkey*) (рішення від 16 вересня 1996 року, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-IV, с. 1204, п. 41), заявники стверджували, що стосовно кримінальної скарги, поданої проти носіїв державної влади, закон про судове переслідування державних службовців був застосовним. Така процедура створювала підґрунтя для непідзвітності сил безпеки за свої дії у регіоні Туреччини з надзвичайним станом, оскільки була залежною і непередбачуваною. Посилаючись на резолюцію *ResDH (2002)98* Комітету міністрів Ради Європи, заявники стверджували, що на дати, коли вони зверталися до органів влади, правова ситуація в регіоні залишалася без змін (див. пункт 36 вище).

101. Щодо цивільно-правових засобів захисту, заявники стверджували, що цивільно-правовий позов проти держави з вимогою компенсації за шкоду не мав жодного шансу на успіх, за винятком випадків, коли кримінальний суд робив висновок про вчинення правопорушення. Винесення такого рішення у кримінальній справі означало, що йому передувало розслідування, після якого було розпочато судове переслідування. Однак розслідування за стверджуваними фактами в цій справі не проводилося. Заявники також стверджували, що у відповідний час органи переслідування не мали змоги, через відсутність безпеки в регіоні, проводити розслідування за стверджуваними фактами знищення майна та виселення сіл (див. пункт 30 вище). У світлі згаданого вище, заявники просили Суд відхилити аргумент Уряду про невичерпання національних засобів правового захисту.

102. Суд знову наголошує, що згадана вимога, передбачена пунктом 1 статті 35 Конвенції, вимагає від заявників спочатку використати засоби правового захисту, які надає національна правова система, що позбавляє держави необхідності відповідати перед Європейським судом за свої дії, поки не будуть використані можливості виправлення ситуації за допомогою засобів своєї правової системи. Це положення передбачає забезпечення в національній системі ефективного засобу правового захисту стосовно стверджуваного порушення. При цьому на Уряд покладається тягар

доведення стверджуваного невичерпання національних засобів правового захисту, і Суд має переконатися, що у відповідний час ефективними засобами правового захисту можна було скористатися в теорії і на практиці, тобто що вони були доступні, спроможні забезпечити сатисфакцію стосовно скарг заявників і мали достатні шанси на успіх. Однак після задоволення вимоги тягаря доведення заявник має довести, що засіб правового захисту, на який посилається Уряд, справді вичерпано, або він з певних причин був неадекватним і неефективним за конкретних обставин цієї справи, або існували особливі обставини, які виправдовували недотримання ним цієї вимоги (див. рішення у згаданій вище справі Акдівара та інших, п. 65–69, і рішення у справі «Ментеш та інші проти Туреччини» (*Menteş and Others v. Turkey*) від 28 листопада 1997 року, *Reports* 1997-VIII, с. 2706, п. 57).

103. Суд бере до уваги, що турецьке право надає адміністративні, цивільні та кримінальні засоби правового захисту проти незаконних дій, за вчинення яких відповідає держава чи носії державної влади.

104. Однак стосовно передбаченої Законом № 2577 можливості оскарження в адміністративних судах, Суд зауважує, що в період, про який ідеться у справі, турецьке законодавство не надавало засобу, який давав би змогу скасувати рішення чи захід губернатора регіону з надзвичайним станом (див. пункти 81–86 вище та рішення у справі «Четін та інші проти Туреччини» (*Çetin and Others v. Turkey*) від 13 лютого 2003 року, № 40153/98 і 40160/98, п. 38). Крім того, не має значення те, ким були встановлені оскаржувані обмеження: губернатором Хозатського району чи Управлінням з питань надзвичайного стану при адміністрації губернатора провінції Тунджелі. У зв'язку з цим Суд зауважує, що, відповідно до діючих на той час надзвичайних правил, губернатор регіону з надзвичайним станом був вищою інстанцією для згаданих двох інстанцій, які здійснювали делеговані їм повноваження і виконували рішення, прийняті губернатором регіону з надзвичайним станом (див. пункт 80 вище). Зважаючи на всю сукупність цих елементів, Суд доходить висновку про те, що можна зрозуміти позицію заявників, які, одержавши негативну відповідь від органів місцевої влади, наділених у той час надзвичайними повноваженнями, вирішили, що вже немає сенсу домагатися сатисфакції через адміністративні суди (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «Сельчук і Аскер проти Туреччини» (*Selçuk and Asker v. Turkey*) від 24 квітня 1998 року, *Reports* 1998-II, с. 908, п. 70). У зв'язку з цим необхідно також враховувати, що після переселення вони відчували розгубленість і небезпеку.

105. Суд також зазначає, що Уряд посилався на справи, які стосуються присудження компенсації адміністративними судами особам, які вчинили позови у зв'язку зі шкодою, якої вони зазнали внаслідок відсутності безпеки в регіоні з надзвичайним станом та відсутністю у них можливості доступу до свого майна (див. пункти 49 і 50 вище). Безперечно, ці рішення свідчать про те, що справді існувала реальна можливість домогтися компенсації в цих судах у зв'язку із заворушеннями та терористичними актами в цьому регіоні. Проте, розглядаючи подібні справи, Суд постійно встановлював, що, незважаючи на масштаби зруйнування сіл чи виселення в

регіоні з надзвичайним станом, у наявних матеріалах не було жодного прикладу надання компенсації за скаргами селян на примусове виселення їх зі своїх ділянок та умисне зруйнування їхнього майна працівниками сил безпеки, як і прикладів судового переслідування, порушеного проти таких сил у зв'язку з такими скаргами (див., *mutatis mutandis*, згадане вище рішення у справі Сельчука й Аскера та у справі «Гюндем проти Туреччини» (*Gündem v. Turkey*) від 25 травня 1998 року, Reports 1998-III, с. 1131, п. 60). З цього приводу Суд звертає увагу на те, що у справах, на які посилається Уряд, адміністративні суди присуджували компенсацію на підставі теорії «соціального ризику», незалежно від доведеності факту порушення. Таким чином, за турецьким законодавством, адміністративно-правовий позов є засобом правового захисту, який ґрунтується на суворій відповідальності держави, зокрема за незаконні дії носіїв державної влади, встановлення осіб яких не є, за визначенням, передумовою для вчинення такого позову.

106. Однак Суд вважає, що, коли йдеться про доказові підстави для заяви особою про відповідальність держави за примусове виселення та знищення майна, поняття «ефективного засобу правового захисту» в розумінні статті 13 Конвенції означає — на додаток до виплати (у разі потреби) відповідної компенсації — необхідність проведення ефективного і ретельного розслідування, спроможного привести до виявлення та покарання винних осіб, а також надання скаржникові фактичної можливості ознайомлення зі слідчою процедурою (див. згадане вище рішення у справі «Ментеш та інші проти Туреччини», с.2715, п. 89). З іншого боку, положення, яке вимагає вважати судовий позов, що ґрунтується на суворій відповідальності держави, вичерпаним стосовно скарг за статтею 8 Конвенції чи статтею 1 Першого протоколу, могло б призвести до зникнення обов'язку держави піддавати судовому переслідуванню осіб, винних у таких серйозних порушеннях.

107. Щодо цивільного позову про відшкодування шкоди, завданої внаслідок незаконних дій чи явно незаконної поведінки з боку носіїв державної влади, Суд нагадує, що позивачеві необхідно не лише довести наявність причинного зв'язку між деліктом і шкодою, якої він зазнав, а й встановити особу, яку можна вважати виконавцем цього делікту (див. рішення у справі «Яша проти Туреччини» (*Yaşa v. Turkey*) від 2 вересня 1998 року, Reports 1998-VI, с. 2431, п. 73). Однак у справі, що розглядається, особи винних за примусове виселення заявників з їхнього села досі залишаються невідомими.

108. Отже, на думку Суду, засіб правового захисту в адміністративних або в цивільних судах не можна вважати адекватним і ефективним стосовно скарг заявників, оскільки не доведено можливість вирішення такими судами справ, порушених на підставі скарг на примусове виселення сіл працівниками сил безпеки.

Крім того, Суд вказує на той факт, що скарги заявників у цій справі, по суті, стосуються примусового переміщення та відсутності у них можливості повернутися до

своїх домівок у с. Бойдаш, а не їхньої можливості домогтися від органів влади компенсації за завдану шкоду.

109. І нарешті, Суд вважає, що скарга до генеральної прокуратури могла в принципі забезпечити сатисфакцію стосовно таких правопорушень, про які стверджують заявники у своїх скаргах. Але будь-який прокурор, до якого надходить скарга на стверджуване кримінальне діяння, вчинене працівником сил безпеки, повинен заявити про відсутність у нього юрисдикції і передати матеріали до адміністративного суду (див. пункт 86 вище). З цього приводу Суд знову наголошує, що в ряді вже розглянутих справ він зробив висновок про неможливість вважати проведену прокуратурою розслідування незалежним, оскільки до складу цього органу входили державні службовці, підпорядковані губернаторові, який є посадовою особою виконавчої влади, пов'язаною із силами безпеки, дії яких були предметом розслідування (див. рішення у справах «Іпек проти Туреччини» (*İpek v. Turkey*) від 17 лютого 2004 року, № 25760/94, п. 207; «Йойлер проти Туреччини» (*Yöyler v. Turkey*) від 24 липня 2003 року, № 26973/95, п. 93; «Гулеч проти Туреччини» (*Güleç v. Turkey*), № 21593/93, п. 80, *Reports* 1998-IV). Суд з цього приводу зазначає, що заявники звернулися до різних адміністративних органів зі скаргами на примусове виселення їхнього села силами безпеки (див. пункти 15 і 29 вище). Ці провадження не привели до відкриття кримінального чи будь-якого іншого розслідування за фактами, стверджуваними заявниками. Тому Суд вважає, що у заявників надалі вже не було необхідності подавати кримінальну скаргу, тепер уже до генеральної прокуратури, з такими самими чітко вираженими вимогами, оскільки це не дало б іншого результату.

110. Беручи до уваги ці обставини, Суд не вважає, що Уряд виконав покладений на нього обов'язок з доведення наявності у заявників засобу правового захисту, який міг би забезпечити сатисфакцію стосовно їхніх скарг з посиланням на Конвенцію і який мав би розумні шанси на успіх.

Виходячи з цього, Суд відхиляє попереднє зауваження Уряду про невичерпання національних засобів правового захисту.

2. Стверджуване недотримання вимоги шестимісячного строку, передбаченої пунктом 1 статті 35 Конвенції

111. Уряд стверджував, що заявники не дотримали вимоги шестимісячного строку, передбаченої пунктом 1 статті 35 Конвенції, оскільки оскаржуваний інцидент відбувся у 1994 році, а заявники звернулися до органів влади у 2001 році. З цього приводу вони доводили, що стверджувані інциденти не могли мати триваючого характеру. На думку Уряду, єдиною причиною, яка пояснює, чому заявники звернулися до національних органів влади і потім не спромоглися скористатися згаданими вище засобами правового захисту, — це намагання довести, що минулі події тривають і зі впливом шестимісячного строку.

112. Заявники оспорювали аргументи Уряду і стверджували, що вони не порушили умови шестимісячного строку, оскільки заходи, які оскаржуються в цих справах, мали триваючий характер. Заявники стверджували, що вони добросовісно подали до органів влади кілька заяв з вимогою забезпечити для них засоби правового захисту стосовно скарг, у яких заявники посилалися на Конвенцію. За їхніми словами, вони звернулися до Європейського суду через те, що протягом тривалого часу органи влади так і не забезпечили адекватних та ефективних засобів правового захисту.

113. Суд знову наголошує, що в принципі у разі відсутності засобів правового захисту або в разі висновку про їхню неефективність шестимісячний строк триває від дати вчинення оскаржуваного заходу. У виняткових випадках можуть враховуватися особливі обставини, коли заявник, скориставшись спочатку національним засобом правового захисту, лише згодом дізнається або повинен був би дізнатися про обставини, через які відповідний засіб правового захисту не є ефективним. У такій ситуації початком шестимісячного строку може вважатися момент, коли заявник дізнається або повинен був би дізнатися про такі обставини (див. «Хазар та інші проти Туреччини» (*Hazar and Others v. Turkey*) (ухв.), № 62566/00, *ECHR* 2002).

114. Суд бере до уваги, що в період з 29 листопада 1994 року по 15 серпня 2001 року заявники зверталися з клопотаннями до прем'єр-міністра, губернатора регіону з надзвичайним станом, губернатора провінції Тунджелі та губернатора Хозатського району. Як свідчать матеріали справи, заявники звернулися до Суду, посилаючись на Конвенцію, 3 грудня 2001 року — після того, як почали сумніватися в можливості розраховувати на ефективне розслідування за стверджуваними ними фактами примусового виселення та надання їм засобу правового захисту стосовно їхніх скарг. Суд також зазначає, що лише 22 липня 2003 року заявників повідомили про те, що немає жодних перешкод для їхнього повернення до своїх домівок у с. Бойдаш (див. пункт 37 вище). Зважаючи на ці обставини, Суд доходить висновку, що початком шестимісячного строку, у значенні пункту 1 статті 35 Конвенції, треба вважати не раніше ніж 22 липня 2003 року, і, отже, ці заяви були подані ще до дати закінчення згаданого строку, тобто до 3 грудня 2001 року.

Виходячи з цього, Суд відхиляє аргумент Уряду щодо недотримання вимоги шестимісячного строку.

В. Дотримання інших вимог прийнятності

1. Скарги заявників з посиланням на статті 8 і 13 Конвенції та статтю 1 Першого протоколу

115. Заявники стверджували, посилаючись на статтю 8 Конвенції, що було порушено їхнє право на повагу до сімейного життя і житла, оскільки їх примусово виселили і позбавили можливості повернутися у своє село. Посилаючись на статтю 1 Першого протоколу, вони стверджували, що втратили можливість користуватися і

володіти своїм майном у зв'язку з обмеженнями, які органи влади встановили стосовно їхнього повернення до свого села. Вони також скаржилися, посилаючись на статтю 13 Конвенції, що не мали ефективного засобу правового захисту щодо різних своїх скарг, поданих з посиланням на Конвенцію.

116. Уряд заперечував твердження заявників про факт примусового виселення силами безпеки. Уряд вважає, що заявники покинули своє село у зв'язку з терористичними актами в регіоні. За словами Уряду, органи влади вживають необхідних заходів з метою забезпечити відшкодування шкоди, яку заявники зазнали через позбавлення їх можливості повернутися до свого села.

117. Оцінюючи подання сторін, Суд вважає, що ці скарги порушують складні питання права та факту за Конвенцією, вирішення яких залежить від розгляду справи по суті. Отже, Суд доходить висновку, що ці скарги не є явно необґрунтованими у значенні пункту 3 статті 35 Конвенції. Якихось інших підстав для оголошення їх неприйнятними встановлено не було.

2. Скарги заявників з посиланням на статтю 1 Конвенції

118. Посилаючись на статтю 1 Конвенції, заявники стверджували, що держава-відповідач не виконала свого обов'язку з гарантування тим, хто перебуває під її юрисдикцією, прав і свобод, визначених у Конвенції та протоколах до неї.

119. Уряд не подав зауважень з цього приводу.

120. Суд знову наголошує на тому, що стаття 1 містить досить загальний обов'язок; її не можна розглядати як положення, що може бути предметом окремого порушення, навіть якщо посилатися на нього у поєднанні з іншими статтями (див. рішення Комісії у справі «Даніні проти Італії» (*Danini v. Italy*) від 14 жовтня 1996 року, № 22998/93, *Decisions and Reports (DR) 87-B*, с. 24). Тому Суд не вважає за необхідне окремо розглядати цей аспект заяв.

3. Скарги заявників з посиланням на статтю 6 Конвенції

121. Посилаючись на статтю 6 Конвенції, заявники скаржилися, що їх позбавили доступу до суду, тобто можливості оскаржити рішення адміністративних органів.

122. Уряд заперечував ці твердження заявників і наполягав, що заявники самі не спромоглися скористатися засобом правового захисту, передбаченим адміністративним законодавством.

123. Суд бере до уваги той факт, що заявники не вчинили позову в адміністративних судах з огляду на наведені вище причини (див. пункти 104–106 вище). Однак, на думку Суду, скарга заявників за цим пунктом стосується головним чином відсутності ефективного розслідування примусового виселення їхнього села

силами безпеки та позбавлення їх доступу до свого майна. Тому Суд має розглянути цю скаргу з точки зору вимог статті 13, яка покладає на держави більш загальний обов'язок забезпечення ефективного засобу правового захисту стосовно стверджуваних порушень Конвенції (див. згадані вище рішення у справі Сельчука і Аскера та у справі Йойлера, п. 92 і п. 73, відповідно).

4. Скарги заявників з посиланням на статтю 7 Конвенції

124. Заявники стверджували, що відмова органів влади дозволити їм повернутися у своє село та відмова надати їм доступ до свого майна становила порушення статті 7 Конвенції.

125. Уряд не зробив будь-яких зауважень у відповідь на ці твердження за цим пунктом.

126. Суд вказує на те, що, згідно з принципом, втіленим у пункті 1 статті 7 Конвенції, лише закон може визначати, що є злочином, і передбачати відповідне покарання; крім того, забороняється застосування закону з наданням йому зворотної сили (див. рішення у справі «Коккінакіс проти Греції» (*Kokkinakis v. Greece*) від 25 травня 1993 року, серія А, №260, с. 22, п. 52). Суд зазначає, що стверджуване виселення заявників з домівок та обмеження щодо повернення у село не були пов'язані з «кримінальним обвинуваченням» проти них, про яке йдеться в пункті 1 статті 6 Конвенції. Це означає, що події та заходи, які оскаржуються в цій справі, також, для цілей статті 7, не пов'язувалися з «кримінальним правопорушенням».

127. Отже, ця частина заяви є несумісною *ratione materiae* з положеннями Конвенції у контексті пункту 3 статті 35, і, згідно з пунктом 4 статті 35, Суд має відхилити її.

5. Скарги заявників з посиланням на статтю 14 Конвенції

128. Посилаючись на статтю 14, взяту в поєднанні зі статтями 6, 8 і 13 Конвенції, а також зі статтею 1 Першого протоколу, заявники стверджували, що зазнали дискримінації за ознакою місця народження.

129. Уряд, заперечуючи існування фактичних підстав для основних скарг, не робив окремих зауважень стосовно цих питань.

130. Суд, розглянувши твердження заявників з урахуванням поданих до нього доказів, вважає їх необґрунтованими.

Отже, ця скарга є явно необґрунтованою і має бути відхилена, згідно з пунктом 3 статті 35 Конвенції.

6. Скарги заявників з посиланням на статтю 17 Конвенції

131. Посилаючись на статтю 17 Конвенції, заявники стверджували, що держава-відповідач встановила обмеження стосовно їхніх прав, на порушення Конвенції, зокрема в регіоні, в якому діяв надзвичайний стан.

132. Зауважень Уряду стосовно цих скарг не було.

133. Суд зазначає, що заявники не обґрунтували свої скарги за цим положенням. Тому ця скарга є явно необґрунтованою і має бути відхилена, згідно з пунктом 3 статті 35 Конвенції.

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 1 ПЕРШОГО ПРОТОКОЛУ

134. Заявники стверджували, що примусове виселення їх із свого села силами безпеки та відмова органів влади дозволити їм повернутися до своїх домівок і землі становили порушення статті 1 Першого протоколу, яка передбачає:

«Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів».

A. Чи існувало «майно»

135. Уряд стверджував, що заявники Абдулла Доган, Джемаль Доган, Алі Мурат Доган, Хидир Балик, Іхсан Балик, Казим Балик, Мехмет Доган, Хусейн Доган та Алі Риза Доган не мали «майна» у значенні статті 1 Першого протоколу, оскільки вони не подали документи, які підтверджували їхнє право власності на майно в с. Бойдаш. Тому ці дев'ятеро заявників не можуть претендувати на статус потерпілих від порушення права власності, існування якого не встановлено.

136. Як стверджував Уряд, для того щоб говорити про порушення права власності у значенні статті 1 Першого протоколу, заявник повинен довести, що він має відповідні документи, які підтверджують його право на цю власність. Посилаючись на відповідну практику Суду, Уряд стверджував, що визначення та ідентифікація майнових прав є питаннями, які вирішуються в національній правовій системі, і що заявник має довести чітку визначеність такого права в національному законодавстві та наявність у нього відповідних документів на нього. Уряд зазначив з цього приводу, що, відповідно до турецького законодавства, всі комерційні операції, які стосуються нерухомості, та всі докази стосовно права власності мають бути відображені в документах земельного кадастру. У випадках, коли нерухоме майно, таке як земля, не було зареєстроване в кадастрах, наявність права власності необхідно було встановлювати відповідно до

положень Цивільного кодексу. Крім того, якщо не проводилися виміри землі, для доведення права власності потребувалося винесення судового рішення. На завершення Уряд підкреслив, що твердження старости села Бойдаш (див. пункти 23 і 24 вище) не мають доказової сили, якщо не були прийняті як докази національним суддею у справі, яка стосувалася права власності на землю або права власності на рухоме майно, таке як дрібна рогата худоба.

137. Заявники оспорювали ці аргументи Уряду і стверджували, що, згідно з практикою Суду, поняття «майно» (*possessions*) охоплює, на додаток до всіх форм матеріального рухомого і нерухомого майна, також нематеріально існуючі «права» та «інтереси», а також усі форми активів, фінансових та господарських ресурсів, які складають майно особи. Вони зазначали, що в сільській місцевості, в якій вони проживали, панували традиції патріархальної сім'ї, згідно з якими дорослі одружувалися, будували будинки на землі своїх батьків і користувалися батьківським майном, і це було природною вимогою соціальної системи. У зв'язку з цим заявники доводили, що «майнове право» не можна розглядати як таке, що поширюється виключно на майно, зареєстроване як право власності певної особи, а має включати всі господарські ресурси, якими спільно володіють усі згадані селяни. Заявники також стверджували, що вони всі мали окремі сім'ї і вели господарство в селі, хоч і користувалися для цього майном своїх батьків. Посилаючись на положення Цивільно-процесуального кодексу, вони також вимагали врахування показань, які дав староста села Бойдаш (див. пункти 23 і 24 вище), як доказ на підтвердження того, що вони користувалися зареєстрованим і незареєстрованим майном своїх прадідів, відповідно до місцевих традицій, і що заробляли собі на життя тваринництвом і лісозаготівлею.

138. Суд знову наголошує, що стаття 1 Першого протоколу, по суті, гарантує право власності (див. рішення у справі «Маркс проти Бельгії» (*Marckx v. Belgium*) від 13 червня 1979 року, серія А, № 31, с. 27–28, п. 63). Однак поняття «майно» (фр. *biens*) у статті 1 має автономне значення, яке, безперечно, означає не лише право власності на матеріальні речі; для цілей цього положення деякі інші права та інтереси, які становлять надбання, також можна вважати «майновими правами», тобто «майном» (*possessions*) (див. рішення у справі «Газус Досьєр- унд Фордєртехнік ГмбХ» проти Нідерландів» (*Gasus Dossier- und Fördertechnik GmbH v. the Netherlands*) від 23 лютого 1995 року, серія А, № 306-В, с. 46, п. 53; та у справі «Компанія “Матуш е Сільва” та інші проти Португалії» (*Matos e Silva, Lda. and Others v. Portugal*) від 16 вересня 1996 року, *Reports* 1996-IV, с. 1111, п. 75).

139. Суд зазначає, що він не зобов'язаний вирішувати, чи мають заявники право власності за національним законодавством без наявності відповідних правових титулів. Питання, яке постає за цим пунктом, полягає у з'ясуванні можливості вважати сукупну господарську діяльність заявників «майном», яке належить до сфери застосування гарантії, передбаченої статтею 1 Першого протоколу. У цьому зв'язку Суд вказує на безперечність того факту, що до 1994 року всі заявники проживали в с.Бойдаш. Хоча вони не мали зареєстрованої власності, у них були свої власні домівки, побудовані на

землі їхніх предків, або вони проживали в хатах, які належали їхнім батькам, та обробляли землю своїх батьків. Суд також бере до уваги, що заявники мали неоспорені права на спільні земельні ділянки у цьому селі, такі як пасовища, вигони та лісові угіддя, і заробляли собі на життя тваринництвом і лісозаготівлею. Тому, на думку Суду, всі ці господарські ресурси та дохід, який завдяки їм отримували заявники, можуть кваліфікуватися як «майно» для цілей статті 1.

В. Чи мало місце втручання

140. За словами заявників, немає сумніву в тому, що відбулося втручання в їхнє право на мирне володіння своїм майном. Сили безпеки примусово виселили їх зі своїх домівок і землі, а органи влади встановили обмеження щодо їхнього повернення. Внаслідок триваючої відмови в поверненні до свого села вони фактично виявилися позбавленими джерел своїх доходів і були змушені жити у злиднях в інших регіонах країни.

141. Уряд заперечував, що сили безпеки примушували заявників покинути своє село. За словами Уряду, заявники покинули своє село у зв'язку із заворушеннями та залякуваннями з боку РПК. Разом з тим Уряд визнавав, що ряд поселень були виселені відповідними органами з метою забезпечення населення в регіоні. Уряд також стверджував, що заявники не мали справжнього інтересу в поверненні до свого села, оскільки в теперішньому стані село Бойдаш не має придатного житла і економічні умови проживання в ньому є вкрай незадовільними. Втім, посилаючись на листа від 22 липня 2003 року з Головного управління поліції Міністерства внутрішніх справ, Уряд наголошував, що жодних перешкод для повернення заявників у село Бойдаш не залишилося (див. пункт 37 вище).

142. У цій справі Суд зобов'язаний врахувати ситуацію, що існувала в регіоні Туреччини, в якому діяв надзвичайний стан у час подій, оскаржуваних заявниками. Ця ситуація характеризувалася жорсткою конфронтацією між силами безпеки та членами РПК. Суд зазначає, що подвійне насильство, яке було наслідком дій двох сторін конфлікту, змусило багатьох людей покинути свої домівки (див. пункти 56 і 62 вище). Крім того, і це визнає сам Уряд, органи влади виселили мешканців деяких поселень, намагаючись забезпечити населення в цьому регіоні (див. пункт 141 вище). Розглядаючи чимало справ з подібними скаргами, Суд уже дійшов висновку, що в регіоні Туреччини, в якому діяв надзвичайний стан, сили безпеки умисно руйнували житла і майно відповідних заявників, позбавляючи їх засобів до існування і змушуючи їх покинути свої села (див., серед багатьох інших, згадані вище рішення у справах Акдівара та інших, Сельчука і Аскера, Ментеша та інших, Йойлера, Іпека; у справах «Більгін проти Туреччини» (*Bilgin v. Turkey*) від 16 листопада 2000 року, № 23819/94, та «Дулаш проти Туреччини» (*Dulaş v. Turkey*) від 30 січня 2001 року, № 25801/94).

143. Щодо конкретних обставин цієї справи, Суд зауважує, що він не в змозі визначити точну причину переміщення заявників, з огляду на відсутність достатніх

доказів у його розпорядженні та непроведення незалежного розслідування стверджуваних подій. З цього приводу в інтересах розгляду справи Суд повинен обмежитися аналізом скарг заявників на відмову їм в доступі до свого майна з 1994 року. У цьому зв'язку Суд бере до уваги, що, попри настійні вимоги заявників, органи влади відмовляли їм в доступі до села Бойдаш до 22 липня 2003 року, посилаючись на терористичні акти, які мали місце у відповідній місцевості (див. пункти 15, 17 і 18 вище). Ці оскаржувані заходи позбавили заявників усіх ресурсів, завдяки яким вони забезпечували своє існування. Крім того, вони завдали шкоди самій суті права власності шістьох заявників, оскільки ті виявилися позбавленими можливості користуватися і розпоряджатися своїм майном протягом майже дев'яти років та десяти місяців. Наслідком цих заходів стало те, що з жовтня 1994 року заявники втратили підстави заявляти своє право власності на майно.

Суд дійшов висновку, що відмову в доступі до села Бойдаш необхідно вважати втручанням у право заявників на мирне володіння своїм майном (див. рішення у справі «Лоїзиду проти Туреччини» (*Loizidou v. Turkey*) від 18 грудня 1996 року, Reports 1996-VI, с. 2216, п. 63).

С. Чи було втручання виправданим

144. Залишається вирішити, чи становило це втручання порушення статті 1.

1. Застосовне положення

145. Суд знову наголошує, що стаття 1 Першого протоколу містить три окремі положення. Перше положення, викладене в першому реченні частини першої, має загальний характер і проголошує принцип мирного володіння майном. Друге положення, викладене в другому реченні частини першої, стосується позбавлення особи її майна і підпорядковує це певним умовам. Третє положення, яке міститься в частині другій, визнає, що Договірні Сторони мають право, зокрема, здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів шляхом запровадження законів, які вони вважають необхідними для цього. Однак ці положення не можна розглядати як «окремі», тобто не пов'язані між собою. Друге і третє положення стосуються певних випадків втручання у право на мирне володіння майном і, отже, мають тлумачитися у світлі загального принципу, проголошеного в першому положенні (див., зокрема, рішення у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» (*James and Others v. the United Kingdom*) від 21 лютого 1986 року, серія А, № 98, с. 29–30, п. 37, в якому частково відтворені формулювання, застосовані Судом у мотивуванні рішення у справі «Спорронг і Льоннрот проти Швеції» (*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*) від 23 вересня 1982 року, серія А, № 52, с. 24, п. 61; див. також рішення у справі «Святі монастирі проти Греції» (*The Holy Monasteries v. Greece*) від 9 грудня 1994 року, серія А, № 301-А, с. 31, п. 56; справи «Ятрідіс проти Греції» (*Iatridis v. Greece*) [GC], № 31107/96, п. 55, ECHR 1999-II, «Беелер проти Італії» (*Beyeler v. Italy*) [GC], № 33202/96, п. 106, ECHR 2000-I).

146. Суд зважає на те, що сторони не робили зауважень щодо положення, застосовного до справи. Він зазначає, що оскаржувані заходи не включали позбавлення майна у тому значенні, яке міститься в другому реченні частини першої статті 1, оскільки землі в с. Бойдаш залишилися в законній власності чи володінні заявників. Ці заходи також не означали і здійснення контролю за використанням майна, оскільки не ставили такої мети. Виходячи з цього, Суд вважає, що ситуацію, яку оскаржують заявники, необхідно розглянути у світлі першого речення частини першої статті 1, адже оскаржувані заходи, безперечно, становили втручання у право заявників користуватися і розпоряджатися своїм майном («Кіпр проти Туреччини» (*Cyprus v. Turkey*) [GC], №25781/94, п. 187, *ECHR* 2001-IV).

2. Легітимність і мета втручання

147. Заявники стверджували, що оскаржувані заходи передбачалися відповідними положеннями національного законодавства, адже губернатор регіону, в якому діяв надзвичайний стан, міг видати наказ про остаточне чи тимчасове виселення сіл і запровадити обмеження стосовно місць проживання на підставі чинної тоді статті 4(h) Декрету № 285 та статті 1(b) Декрету № 430 (див. пункт 82 вище). Проте, за їхніми словами, адміністрація губернатора застосувала не це положення, а незаконні методи, маючи на меті очистити цей регіон від населення. На думку заявників, мотивом такого рішення було намагання звинуватити незаконні організації, такі як РПК та ТІККО (Армія незалежності робітників і селян Туреччини), у виселенні сіл, уникнути економічного тягара забезпечення цього населення новим житлом та зняти із сил безпеки відповідальність за їхні незаконні дії.

148. Уряд оспорував ці аргументи заявників, стверджуючи, що відмова в доступі до села Бойдаш мала на меті забезпечити захист життя заявників, з огляду на небезпечну ситуацію в регіоні. На думку Уряду, якби сили безпеки справді виселяли заявників з їхнього села, як вони стверджують, це мало б здійснюватися з дотриманням обов'язку держави за статтею 2 Конвенції, який має переважне значення порівняно з її зобов'язаннями за статтею 1 Першого протоколу.

149. Незважаючи на свої сумніви щодо законності оскаржуваного втручання, Суд бере до уваги міркування безпеки, на які посилається Уряд у цьому контексті, і, для цілей цього розгляду, утримується від висновку, що ці цілі не можна вважати такими, що ґрунтуються на законах, які «відповідають загальним інтересам», як це передбачено частиною другою статті 1. Таким чином, Суд залишає питання стосовно законності втручання відкритим, адже в цій справі суттєво важливішим питанням є з'ясування пропорційності цього втручання.

3. Пропорційність втручання

150. Заявники стверджували, що внаслідок їхнього переміщення та відмови їм у доступі до свого майна вони були змушені жити в дуже бідних умовах — без роботи,

житла, медичного обслуговування та без належних санітарних умов. За їхніми словами, за відсутності економічних і соціальних заходів для розв'язання цих проблем, оскаржуване втручання не можна оцінити як пропорційне поставленій меті.

151. Уряд доводив, що він вжив усіх необхідних заходів з метою розв'язання проблем внутрішньо переміщених осіб, зокрема й проблеми заявників. Він посилався на те, що органи влади вже розробили проект «Повернення в село та реабілітація» для виправлення становища тих, хто покинув свій дім у зв'язку з терористичними актами в цьому регіоні (див. пункти 45–48 вище). Мета цього проекту полягає в забезпеченні добровільного повернення переміщеного населення. Його реалізація підлягала суворому контролю з боку парламенту (див. пункти 39–42 вище). Уряд також здобув підтримку кількох міжнародних організацій, допомога яких сприяла успішному здійсненню цього проекту (див. пункт 44 вище). Попри обмеженість бюджетних видатків та серйозні економічні труднощі, на заходи в рамках проекту Уряд витратив приблизно шістдесят мільйонів євро. Значну частину цих коштів було використано на поліпшення існуючої в регіоні інфраструктури. Уже досягнуто позитивних результатів, які вселяють надію, якщо враховувати, що за період з червня 2000 року по грудень 2003 року 94 000 осіб, тобто приблизно 25% від загальної кількості переміщених осіб, уже повернулися у свої населені пункти.

152. Уряд також послався на проект закону про компенсацію шкоди, завданої терористичним насильством чи внаслідок заходів, вжитих органами влади проти тероризму. Уряд пояснював, що введення цього закону в дію надасть внутрішньо переміщеним особам засіб правового захисту у вигляді можливості вимагати компенсацію за шкоду, якої вони зазнали під час боротьби проти тероризму. На цьому тлі Уряд робив висновок, що вжиті органами влади заходи були пропорційними поставленій меті.

153. Для цілей першого речення частини першої, Суд повинен визначити, чи було забезпечено справедливу рівновагу між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основних прав конкретної особи (див. згадане вище рішення у справі Спорронга і Льоннрота, п.69). Суд визнає, що втручання, яке оскаржується в цій справі, справді мало правову підставу. Як було зазначено вище, збройні сутички, повсюдне насильство та порушення прав людини, особливо в контексті дій повстанців РПК, змушували органи влади вживати екстраординарних заходів для підтримання безпеки в регіоні з надзвичайним станом. Ці заходи, зокрема, передбачали обмеження доступу до кількох сіл, серед яких було с. Бойдаш, а також виселення деяких сіл з огляду на відсутність безпеки. Однак Суд зауважує, що, з урахуванням обставин справи, відмова доступу до с. Бойдаш мала серйозні і згубні наслідки, які протягом майже десяти років перешкоджали заявникам здійснювати своє право на володіння своїм майном, адже увесь цей час вони жили в інших районах країни в умовах надзвичайної бідності, без належного опалення, санітарних умов та інфраструктури (див. пункти 14, 57 і 63 вище). Їхня ситуація ускладнювалася через відсутність коштів, недержання компенсації за позбавлення їх свого майна, а також необхідністю шукати роботи і притулку в

перенаселених містах і містечках, рівень безробіття в яких оцінюється як «жахливий» (див. пункт 63 вище).

154. Хоча Суд визнає факт докладання Урядом зусиль для виправлення ситуації внутрішньо переміщених осіб взагалі, для цілей цієї справи він вважає їх недостатніми та неефективними. З цього приводу він відзначає, що проект «Повернення в село та реабілітація», на який посилається Уряд, не було трансформовано в практичні заходи з прискорення повернення заявників у своє село. Як свідчать відеодокументи, зроблені 29 грудня 2003 року, с. Бойдаш лежить у руїнах і не має жодної інфраструктури (див. пункт 38 вище). Органи влади не лише не сприяли поверненню заявників у с. Бойдаш, а й не забезпечили їх альтернативним житлом чи роботою. Мало того, крім допомоги, яку Казим Балик та Муслюм Їлмаз одержали від Фонду соціальної допомоги й солідарності і яка, на думку Суду, є недостатньою для прожиття, заявникам не було надано ніяких коштів, які могли б забезпечити достатній рівень життя чи активний процес повернення. Суд вважає, що основний обов'язок і відповідальність органів влади полягає у створенні умов та наданні відповідних засобів, які дали б заявникам змогу добровільно, безпечно і гідно повернутися у свої оселі чи місця традиційного проживання або за власним бажанням переселитися в інші райони країни (див. з цього приводу принципи 18 і 28 «Керівних принципів ООН з проблеми внутрішньо переміщених осіб» (E/CN.4/1998/53/Add.2) від 11 лютого 1998 року). До того ж стосовно проекту закону про компенсацію шкоди, завданої терористичними актами чи внаслідок заходів, вжитих проти тероризму, Суд зауважує, що цей закон ще не набрав чинності і, отже, не надає жодного засобу правового захисту стосовно скарг заявників за цим пунктом.

155. Зважаючи на викладене вище, Суд доходить висновку, що заявники мусили нести індивідуальний і надмірний тягар і це свідчило про незабезпечення справедливої рівноваги, якої слід було додержувати між вимогами загального інтересу та необхідністю захисту права на мирне володіння своїм майном.

156. На підставі цих міркувань Суд відхиляє попереднє заперечення Уряду стосовно дев'яти заявників, які не подали документів на підтвердження їхнього права власності, і постановляє, що було допущено порушення статті 1 Першого протоколу.

III. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 8 КОНВЕНЦІЇ

157. Заявники, посилаючись на виселення їх зі свого села та неможливість повернення в нього, стверджували, що було порушено статтю 8 Конвенції, яка передбачає:

«1. Кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права інакше ніж згідно із законом і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах

національної і громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб».

158. Уряд заперечував, що було допущено порушення цього положення, спираючись при цьому на ті самі аргументи, які висувалися ним у зв'язку зі статтею 1 Першого протоколу.

159. Суд дотримується думки, що не може бути ніякого сумніву в тому, що відмова заявникам у доступі до свого житла та засобів існування, на додаток до спричинення порушення статті 1 Першого протоколу, становить також серйозне і не виправдане втручання у право на повагу до сімейного життя і житла.

160. Отже, Суд доходить висновку, що було допущено порушення статті 8 Конвенції.

IV. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 13 КОНВЕНЦІЇ

161. Заявники стверджували, що непроведення органами влади ефективного розслідування примусового виселення їх зі свого села та відсутність засобу правового захисту, який би дав змогу оскаржити відмову в доступі до свого майна, спричинили порушення статті 13 Конвенції, яка передбачає:

«Кожен, чий права і свободи, викладені в цій Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи».

162. Уряд оспорював ці заяви, стверджуючи про існування адміністративних, цивільних і кримінальних засобів правового захисту (див. пункти 94–97 вище), якими заявники не скористалися.

163. Суд посилається на вже зроблений ним висновок про те, що відмова заявникам у доступі до свого житла та майна становила порушення статті 8 та статті 1 Першого протоколу. Тому в цьому контексті заявники мають «доказові підстави» скаржитися за статтею 13 (див. згадані вище рішення у справах Йойлера та Дулаша, п. 89 і 67, відповідно).

164. Суд зауважує, що скарги за цим пунктом порушують ті самі чи подібні питання, які вже розглядалися в контексті заперечення Урядом стосовно вичерпання національних засобів правового захисту. У зв'язку з цим Суд повторює свій висновок про те, що Уряд не виконав покладений на нього обов'язок з доведення наявності у заявників засобу правового захисту, який міг би задовольнити їхні скарги з посиланням на Конвенцію і який мав би розумні шанси на успіх (див. пункт 110 вище). Саме на цих підставах Суд доходить висновку, що заявники не мали доступного та ефективного

засобу правового захисту стосовно відмови їм в доступі до свого житла та майна в с. Бойдаш.

Отже, було допущено порушення статті 13 Конвенції.

V. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

165. Стаття 41 Конвенції передбачає:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову компенсацію, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію».

166. Заявники вимагали компенсацію за матеріальну шкоду в розмірі 50000 080 000 000 турецьких лір, що дорівнює 30 946 497,20 євро. Кожен із них вимагав 15 000 євро як компенсацію за моральну шкоду та 21150 євро за сукупні судові та інші витрати.

167. Уряд не подав жодних зауважень стосовно цих вимог.

168. Суд вважає, що питання застосування статті 41 не готове до вирішення. Тому він відкладає розгляд цього питання і, визначаючи подальшу процедуру, належним чином враховуватиме можливість досягнення між Урядом і заявниками відповідної домовленості.

На цих підставах Суд одноголосно

1. *Долучає до суті справи* попереднє заперечення Уряду проти наявності «статусу потерпілого» в дев'ятох заявників, які у зв'язку зі своїми скаргами з посиланням на статтю 1 Першого протоколу не пред'явили відповідних документів на підтвердження їхніх прав власності, і відхиляє це заперечення.

2. *Відхиляє* попереднє заперечення Уряду стосовно вичерпання національних засобів правового захисту.

3. *Відхиляє* попереднє заперечення Уряду стосовно вимоги шестимісячного строку.

4. *Оголошує* скарги заявників з посиланням на статті 8 і 13 Конвенції та статтю 1 Першого протоколу прийнятними, а решту частини їхніх заяв непринятною.

5. *Постановляє*, що було допущено порушення статті 1 Першого протоколу.

6. *Постановляє*, що було допущено порушення статті 8 Конвенції.

7. *Постановляє*, що було допущено порушення статті 13 Конвенції.

8. *Постановляє*, що питання застосування статті 41 Конвенції не готове до вирішення;

а отже,

a) відкладає розгляд цього питання в цілому;

b) запрошує Уряд і заявників подати, у шестимісячний строк від дати набрання цим рішенням статусу остаточного, відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції, свої письмові зауваження з цього приводу, і зокрема повідомити Суд про будь-яку домовленість у разі її досягнення;

c) відкладає подальшу процедуру і *делегує* голові палати повноваження з призначення її в разі необхідності.

Учинено англійською мовою й оголошено на відкритому засіданні у Палаці прав людини, Страсбург, 29 червня 2004 року.

Венсан Берже,

Георг Ресс,

Секретар

Голова